

Kulczycki, Jerzy

Metoda badania analogii archeologicznych, historycznych i etnograficznych w studiach nad dziejami kultury materialnej

---

Światowit 21, 7-40

1955

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY KULCZYCKI

METODA BADANIA

ANALOGII ARCHEOLOGICZNYCH, HISTORYCZNYCH I ETNOGRAFICZNYCH
W STUDIACH NAD DZIEJAMI KULTURY MATERIALNEJ*

МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ, ИСТОРИЧЕСКИХ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ
АНАЛОГИЙ

В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

MÉTHODE DE L'ÉTUDE DES ANALOGIES ARCHÉOLOGIQUES, HISTORIQUES ET
ETHNOGRAPHIQUES

EMPLOYÉES POUR LES RECHERCHES HISTORIQUES SUR LA CULTURE MATÉRIELLE

Wstęp

Wydana w r. 1947 rozprawa moja pt. *Praformy mebli na obszarze Europy*¹ miała dwa zadania: opracować dostępny mi materiał archeologiczny oraz, jak wskazuje tytuł, zrekonstruować hipotetycznie wyjściowe formy najpierwotniejszych mebli na terenach europejskich.

To drugie zamierzenie narzuciło się z następujących powodów: materiał archeologiczny dotyczący meblarstwa pierwotnego w Europie jest skąpy, zabytki bezpośrednie są sporadyczne, pośrednie zaś — wyobrażenia mebli — częstokroć schematyczne i niejasne. Niemniej jednak zdarzają się punkty oparcia sięgające bardzo dawnych czasów, upoważniające do niewątpliwego stwierdzenia, że już w zaraniu osiadłej kultury istniały na terenach europejskich pewne typy mebli. Jednocześnie zwraca uwagę fakt, że w ludowym meblarstwie europejskim, jak również w egzotycznym pojawiają się formy analogiczne do form, których ślady mamy w najwcześniejszych epokach; ponadto absolutna prostota morfologiczna niektórych mebli ludowych sugeruje rozwojową pierwotność tych form. W dotychczasowej literaturze spotykało się tylko odosobnione wzmianki o przypuszczalnie archaicznych reliktach w meblarstwie ludowym². W całości temat ten stanowił lukę w naszych wyobrażeniach o pierwotnej materialnej kulturze Europy.

Powyższe dane i przyczyny nasunęły plan pracy porównawczej z zakresu pierwotnego meblarstwa, pracy o charakterze ogólnym, genetyczno-rekonstrukcyjnym. We wstępie wspomnianej rozprawy nadmieniałem, że aby w tak zakreślonych ramach móc dojść do pewnych wyników podstawowych i orientacyjnych w dziedzinie dotychczas prawie nie opracowanej, należało oprzeć się na materiale możliwie najszerszym w czasie i przestrzeni i traktować go porównawczo.

Dla zrealizowania tego zamierzenia posłużyłem się stosowaną nieraz w archeologii określoną metodą, którą jednak ze względu na zakres tematu trzeba było rozbudować i uczynić z niej zasadniczą konstrukcję pracy.

* Zestawiając równorzędnie termin „historyczny” z terminami „archeologiczny” i „etnograficzny” — używam tego terminu w jego węższym, tradycyjnym znaczeniu.

¹ „Archeologia” 1947, t. I.

² Najwięcej takich spostrzeżeń znajdujemy u S. Erixona, *Folkling möbelkultur*, Sztokholm 1938.

Jest to tak zwana potocznie porównawcza metoda etnograficzna w archeologii lub „metoda etnograficzno-archeologiczna”³. O teoretycznych założeniach tej metody napomknąłem krótko we wstępie do rozprawy. Cechą specyficzną odróżniającą tę metodę od metod ściśle archeologicznych jest szerokie korzystanie z materiałów nauk pokrewnych, porównywanie analogicznych cech zabytków etnograficznych, a także historycznych z archeologicznymi — i wyciąganie z tych porównań wniosków o szerokim rzeczowym zakresie. Metodę tę najściślej i najpełniej charakteryzuje jednoznaczna nazwa: „Metoda badania analogii archeologicznych, etnograficznych i historycznych”. Nazwa ta po pierwsze wyraża specyfikę takiego procesu badawczego, a po drugie formułuje treść tej metody w sposób najogólniejszy, który sprawia, że może być ona stosowana nie tylko przez archeologa, ale po odpowiednim przedstawieniu roli kryteriów — także przy badaniach etnograficznych, jak również przy badaniach kultury materialnej epok tzw. historycznych.

Wydzielanie poszczególnych kryteriów z całokształtu metody jest schematyzacją. Schematyzacja ta — jakkolwiek nie może postawić ścisłych granic pomiędzy kryteriami, których zasięgi nawzajem na siebie zachodzą — wydobywa jednak i precyzuje pewne określone punkty oparcia dla procesów badawczych. Zasadnicze punkty oparcia metody można zestawić w określone grupy kryteriów. W ramach tych zasadniczych grup, zależnie od potrzeb specyficznych tematów, mnożyć można kryteria drugorzędne i trzeciorzędne⁴.

Niniejszą próbę systematyki kryteriów metody badania analogii w przedmiotach kultury materialnej podaję bez konkretnych przykładów. Wychodzę bowiem z założenia, że jeden przykład nie jest uzasadnieniem potrzeby wydzielenia jakiegoś kryterium, natomiast szerokie ilustrowanie przykładami z przeróżnych dziedzin tak olbrzymiej tematyki zamąciłoby jasność wykładu sformułowań. Schemat proponowany, poza swoją teoretyczną, systemizującą stroną, może, sędzę, spełnić dwa zadania praktyczne. Przyłożony przez poszczególnego badacza do jego specyficznej tematyki, może być ewent. sprawdzianem wykorzystanych wzgl. pozostających do wykorzystania badań porównawczych. Z drugiej strony, w zastosowaniu dla celów dydaktycznych, jako substrakt do ćwiczeń w metodologii, schemat może być dowolnym materiałem ilustrowany i dyskutowany przez prowadzącego ćwiczenia⁵.

KRYTERIA METODY W ZASTOSOWANIU DO BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

A. Kryteria o charakterze przedmiotowym

Pod nazwą tą rozumiem kryteria dotyczące tylko przedmiotów jako takich, w przeciwieństwie do kryteriów historycznych, wyznaczających stosunek tych przedmiotów do otoczenia (por. str. 13).

Pod względem przedmiotowym materiał zabytkowy kultury materialnej dzieli się na bezpośredni, tj. przedmioty autentyczne, oraz na pośredni, do którego wlicza się przede wszystkim wyobrażenia interesujących nas przedmiotów i zjawisk (tzw. materiał ikonograficzny). Pierwszy jest oczywiście najcenniejszy, ale w dużej ilości dziedzin musimy zadowalać się wyobrażeniami lub różnego rodzaju materialnymi śladami istnienia przedmiotów.

³ Niektórzy autorzy używają jeszcze bardziej ogólnikowej nazwy „metoda porównawcza” (np. K. H. Friesen, *Grundfragen der Urgeschichte*, Hanover 1928). Nazwa ta nie jest właściwa, ponieważ w istocie swojej każda syntetyczna metoda naukowa jest „porównawczą”, a zatem przymiotnika tego należy używać tylko łącznie z określeniem specyfikującym.

⁴ Termin „kryterium” oznacza „to po czym się poznaje”, czyli w obiektywnym sensie oznacza konkretną podstawę sądu poznawczego; termin ten był już niejednokrotnie używany na określenie punktów oparcia dla metod badawczych.

⁵ Prof. W. Antoniewiczowi oraz prof. W. Tatarkiewiczowi składam szczerze podziękowanie za dyskusowanie ze mną niektórych terminologicznych problemów zawartych w tym opracowaniu.

Omawiana metoda badań opiera się przede wszystkim na grupach kryteriów przedmiotowych. Kryteria te służą do wyciągania wniosków o bezpośrednich cechach przedmiotów. Określają one: 1) kształt przedmiotów, czyli ich morfologię, 2) materiał i sposób wykonania przedmiotów, czyli ich technologię, oraz 3) bezpośrednią elementarną funkcję przedmiotów. Wnioski wyciągane z przedmiotowych kryteriów stosowanych do zabytków archeologicznych oraz do podobnych zabytków etnograficznych i historycznych stanowią materiał nie tylko opisowy, ale również porównawczy dla dalszych wniosków o charakterze szerszym, historycznym.

1. Kryteria archeologiczne przedmiotowe. Podstawę badań zabytku archeologicznego stanowi kryterium morfologiczne, za pomocą którego dokonujemy analitycznego opisu kształtu. Materiał archeologiczny bezpośredni i pośredni bywa często zachowany tylko fragmentarycznie, a zatem opis morfologiczny i rekonstruowanie rzeczywistego kształtu badanego przedmiotu musi nieraz posilkować się morfologicznymi badaniami porównawczymi podobnych zabytków; prawie zawsze zachodzi ta konieczność przy rekonstrukcji przedmiotów na podstawie ich przedstawień zwłaszcza schematycznych.

Jeśli jest dostateczna ilość podobnych zabytków archeologicznych, to za pomocą określenia i zestawienia ich cech morfologicznych, a po części także technologicznych i funkcyjnych manifestujących się w morfologii przedmiotu, dochodzimy do wyższego szczebla analizy formalnej, do uogólnienia formy, do typologii, ewentualnie do szeregów typologicznych.

W zakres kryteriów przedmiotowych wchodzi również analiza technologiczna, tj. analiza materiału oraz procesu wytwarzania przedmiotu. Dopełnia ona podstawowego opisu morfologicznego zabytku i służy do wytłumaczenia powstania kształtu przedmiotu oraz zależności formy od rozwoju sił wytwórczych, od narzędzi, od człowieka i jego doświadczenia w pracy.

Przypomnieć tu należy, że w zakres badań historii kultury materialnej wchodzi nie tylko przedmioty materialne (narzędzia i produkty użytkowe), lecz także cały zespół sił wytwórczych, a zatem i „ludzie, którzy wprawiają w ruch narzędzia produkcji i urzeczywistniają produkcję dóbr materialnych dzięki pewnemu *doświadczeniu w wytwórczości oraz wprawie w wykonywaniu pracy*“⁶. Przedmiotem więc badań archeologii w ramach historii kultury materialnej jest także rola człowieka w bezpośrednim procesie wytwórczym oraz poziom jego doświadczenia i wprawy w bezpośredniej pracy technicznej. Natomiast zespół zjawisk dotyczących wzajemnych stosunków ludzi w procesie produkcji pozostaje poza zasięgiem bezpośredniej tematyki kultury materialnej — jakkolwiek aktualny rozwój stosunków produkcyjnych musi być oczywiście uwzględniony łącznie z rozwojem sił wytwórczych.

Gdy stosujemy kryterium technologiczne w pełnym kontekście z warunkami powstawania i istnienia przedmiotu, wykracza ono poza kryteria czysto przedmiotowe i łączy się z kryteriami o charakterze historycznym, z kryteriami geofizycznymi, ekonomiczno-socjalnymi oraz chronologicznymi.

W najściślejszym związku z morfologią i technologią przedmiotu badamy jego przeznaczenie bezpośrednio funkcyjne. W funkcyjnym przeznaczeniu badanego przedmiotu wyróżnia się przede wszystkim jego elementarną, manipulacyjną, czyli bezpośrednio użytkową funkcję, a przy przedmiocie, który jest narzędziem pracy — jego specjalną rolę techniczno-produkcyjną. Badanie wszystkich tych bezpośrednich funkcji wchodzi w zakres przedmiotowego kryterium funkcyjnego. Wszelka natomiast dalsza, pośrednia funkcja przedmiotu, jeżeli wchodzi już w zakres życia społecznego (np. rola związana z pewną klasą społeczną, rola ideologiczna itp.), stanowi historyczne kryterium socjalne. W szczególności przedstawienia ikonograficzne częstokroć dają nam wyobrażenie o funkcji badanych przedmiotów. Kryteria porównawcze o charakterze historycznym, np. sytuacja znaleziska archeologicznego⁶

⁶ J. Stalin, *O materializmie dialektycznym i historycznym*, Warszawa 1949, str. 28.

jego miejsce w ramach budownictwa, sąsiedztwo innych przedmiotów itp., wreszcie dane historiograficzne mogą wyjaśnić bezpośrednią lub pośrednią pierwotną funkcję zabytku.

Powyższa grupa kryteriów przedmiotowych określa zatem morfologię, technologię i bezpośrednie funkcyjne przeznaczenie badawczo-wyściowych zabytków archeologicznych; ponadto, gdy są po temu podstawy, zaszeregowujemy je typologicznie. Kryteria muszą być stosowane oczywiście w łączności z sobą i wyczerpują przedmiotową charakterystykę zabytków. Grupa ta stanowi podstawę każdej badawczej metody w archeologii.

2. Kryteria przedmiotowych analogii archeologicznych. W każdej badawczej metodzie archeologicznej zasadniczą rolę przy opracowywaniu zabytków odgrywają analogie w ramach grupy, do której zabytek należy. W omawianej metodzie — porównuje się zabytki archeologiczne należące nie tylko do tej samej grupy, ale także pochodzące z odległych terenów i z różnych okresów czasu, ustala się w szerokim zakresie archeologiczne analogie form, elementów technologicznych oraz funkcji. Badanie tych analogii może być poniekąd pomocne do ustalania przedmiotowych cech badawczo-wyściowych zabytków, zwłaszcza jednak do wyciągania wniosków o charakterze historycznym.

Analogie te mogą powstawać w dwojaki sposób:

a) niezależnie od siebie, na skutek zaspokajania tych samych potrzeb w analogicznych lub zbliżonych warunkach i stosunkach bytowania, na skutek podobnego etapu rozwoju techniki, przez użycie tego samego lub pokrewnego materiału; przyjmuje się przy tym słuszne założenie zasadniczego podobieństwa psychofizjologicznego ludzi. Działanie tej grupy czynników ujmuje tzw. prawo konwergencji w humanistyce, zachowujące swą wartość pomimo przestarego sformułowania go jeszcze przez Bastiana. Takie analogie uprzytamniają nam pewne etapy rozwoju form, zależne od etapów rozwoju techniki i stosunków;

b) zależnie od siebie, na tle genetycznego pokrewieństwa, na skutek rozprzestrzenienia się pewnych form, materiałów, technik, funkcyjnych przeznaczeń, drogą kontaktów handlowych i drogą wszelkich innych migracji form. W tych wypadkach analogie uzupełniają obraz wzajemnych stosunków kulturowych różnych terenów.

3. Kryteria przedmiotowych analogii etnograficznych stanowią najważniejsze punkty oparcia omawianej metody w archeologii. Kryteria te pozwalają wykorzystać współczesne przedmioty ludowe podobne w formie, materiale i funkcji do badanych zabytków archeologicznych; określają ich formę, elementy technologiczne i bezpośrednio użytkową funkcję oraz ewentualnie zaszeregowują te przedmioty typologicznie. Kryteria analogii zabytków etnograficznych z archeologicznymi — to przede wszystkim podobieństwo ich form i technologii, a następnie podobieństwo ich funkcji; w ciągu ewolucji funkcje przedmiotów zmieniają się wydatniej niż zacierają się ślady starych form i technik.

Kryteria przedmiotowych etnograficznych analogii stanowią rdzeń omawianej metody.

Na podstawie analogii cech zabytków etnograficznych z cechami zabytków archeologicznych ustalamy najważniejsze, konkretne węzłowe pojęcie omawianej metody wprowadzone jeszcze przez Tylora, pojęcie archaicznego reliktu⁷, czyli pozostałości zachowanej z wczes-

⁷ Polski termin „przeżytek” interpretowany etymologicznie wyraża zasięg węższy: określa relik, który już nie spełnia swojej pierwotnej funkcji. Niejednokrotnie natomiast relik, będący dokumentem wcześniejszych etapów rozwojowych, w warunkach, w których pojawia się, spełnia nadal swoją właściwą funkcję.

Wyrażam przekonanie, że należałoby przestać jednoznacznie używać terminu „relik” i terminu „przeżytek”, lecz stosować je w wypadkach i w zakresach etymologią nazwy wyraźnie wyróżnionych.

Etymologicznie szerszy i dlatego do powszechnego użytku nadający się jest termin „relik” (francuski termin *relicte*, niemiecki *Relikt*), czyli pozostałość z epok minionych. Pozostałość z epok minionych jest zazwyczaj również przeżytkiem (angielski termin wprowadzony przez Tylora *survival*), czyli jest zjawiskiem lub przedmiotem, który przestał już spełniać swoją pierwotną rolę życiową. Niemniej pojęcie

nych epok rozwojowych, a istniejącej w pewnych warunkach w epoce późniejszej lub współczesnej nam. Ilość archaicznych reliktyw na jakimś terenie jest tym większa, im kultura tego terenu rozwojowo prymitywniejsza; dlatego pod względem porównawczym specjalną wartość mają dla nas kultury współczesnych ludów pierwotnych, będące w całości reliktem w stosunku do ludów bardziej zaawansowanych w rozwoju. Niemniej jednak spotyka się także bardzo stare relikty w ludowych kulturach narodów wysoko cywilizowanych, zwłaszcza w środowiskach sytuowanych na uboczu od głównych dróg kontaktów*. A zatem oprócz kryterium poziomu rozwoju danej grupy etnicznej należy również uwzględnić równorzędnie kryterium izolacji od kontaktów i kryterium dyfuzji.

Prymitywność morfologiczna jakiegoś zabytku etnograficznego nie jest oczywiście wystarczającą podstawą do orzeczenia, że mamy w danym wypadku do czynienia z archaicznym reliktem. Należy brać pod uwagę, że normalnie zachodzą fakty przejmowania form rozwiniętych przez środowiska zacofane od środowisk bardziej zaawansowanych, przez klasy społecznie upośledzone od klas uprzywilejowanych, czego wynikiem jest tzw. wtórne prymitywizowanie form. O ile jednak nie mamy dostatecznych dowodów takiego wpływu, zestawienie zabytku archeologicznego z zabytkiem etnograficznym — analogicznym w formie, materiale lub także funkcji — uprawnia do postawienia zagadnienia, czy nie jest to relik archaiczny. Wnioskowanie staje się tym pewniejsze, im mocniej może być poparte ogniwami analogii historycznych. Im więcej członów pośrednich możemy stwierdzić pomiędzy zabytkiem etnograficznym a analogicznym, tym pewniejsze staje się zakwalifikowanie go jako reliktu paleoetnograficznego.

Zabytek ustalony jako relik — przy zachowaniu największej ostrożności badawczej uzasadnionej długą tradycją przedmiotu i możliwymi stąd wtórnymi zmianami — może być przy dalszych badaniach i wnioskach traktowany poniekąd jako „żywy pierwotnie historyczny materiał”, może być traktowany prawie równorzędnie z tak skąpo nieraz zachowanym autentycznym materiałem archeologicznym; rozszerza on ten materiał archeologiczny i uzupełnia plastyczny obraz życia wczesnych epok na danym terenie.

Analogie etnograficzne mogą spełniać w kilku wypadkach swoją rolę w procesie rekonstrukcji przedmiotów pierwotnych:

a) Przy zdefektowanym lub fragmentarycznie zachowanym materiale archeologicznym, mogą być pomocne do uzupełnienia w naszym wyobrażeniu uszkodzonych lub brakujących części przedmiotu.

b) Przy zachowaniu jedynie pośrednich materiałów archeologicznych, np. wyobrażeń (lub tylko opisów) danego przedmiotu, mogą być pomocne przy odtwarzaniu jego całości konstrukcyjnej, a ewentualnie także pewnych elementów technologicznych.

„przeżytku“ z czasów minionych nie pokrywa się z pojęciem „reliktu“, nie wszystkie bowiem relikty muszą być przeżytkami. We wielu specyficznych warunkach, zwłaszcza na „peryferiach“ życia społecznego czy gospodarczego, może relik z epok minionych nie być faktycznie przeżytkiem, może bowiem nieraz doskonale spełniać swoje istotne życiowe przeznaczenie i być nawet nie do zastąpienia w danych warunkach przez współczesne formy, względnie może spełniać rolę formy przejściowej. Dowodzą tego np. niektóre improwizowane urządzenia współczesnego pasterskiego życia szalańczego w Karpatach (budownictwo, urządzenie wnętrza, przedmioty samorodne np. stołki itp.); urządzenia te zachowywały w przyrodniczych warunkach tego życia pasterskiego swoje realne znaczenie prawdopodobnie nieprzerwanie od czasów pierwotnych. M. O. Koswien zwraca słuszną uwagę, że niektóre tzw. „przeżytki“ matriarchatu zasługują raczej na nazwy osobnych przejściowych form (*Pierechod ot matriarchata k patriarchatu*, Rodoweje Obszczestwo, Moskwa 1951). — We wszelkich tego rodzaju wypadkach właściwe jest zastosowanie tylko terminu „relik“, „pozostalność“, a nie terminu „przeżytek“.

* Klasycznym przykładem tych faktów są liczne relikty np. w ludowych kulturach Skandynawii (por. J. Kulczycki, *Praformy mebli...* jw., str. 47 i in.).

c) Przy niejasności pierwotnej funkcji zabytku archeologicznego, roli manipulacyjno-technicznej użytkowej czy produkcyjnej (a także pośredniej roli społecznej, co wchodzi już w zakres kryterium analogii socjalnych) — możliwość obserwacji analogicznego żywego przedmiotu ludowego w jego wszelkich funkcjach może być pomocą przy odtworzeniu funkcji martwego przedmiotu zachowanego z czasów pierwotnych.

d) Przy niedostatecznym ilościowo materiale archeologicznym, zaginionym zwłaszcza z powodu nietrwałości surowca (drzewo, tkaniny, skóra itp.) bogaty ilościowo analogiczny materiał reliktyw etnograficznych po ustaleniu i analizie przyczyn jego zasięgu może być podstawą do hipotetycznej rekonstrukcji stopnia rozpowszechnienia danych przedmiotów w czasach pierwotnych.

Analogie etnograficzne pochodzące z terenów nawet znacznie oddalonych mogą również nieraz spełniać taką rolę przy rekonstrukcjach i interpretacjach zabytków archeologicznych. Analogie te mogą powstawać pod wpływem dwojakich przyczyn, które wymieniliśmy przy analogiach archeologicznych z oddalonych terenów, a więc: 1) mogą powstawać w myśl prawa konwergencji niezależnie od siebie, na skutek zaspokajania tych samych potrzeb ludzkich w analogicznych lub zbliżonych warunkach i stosunkach bytowania, przez zastosowanie podobnej techniki, przez użycie tego samego lub pokrewnego materiału — zgodnie z przyjętym założeniem zasadniczego podobieństwa ludzkiej psychofizjologii; 2) mogą powstawać zależnie od siebie, na tle genetycznego pokrewieństwa, tj. na skutek wszelkiego rodzaju migracji form⁹.

Kryteria analogii etnograficzno-archeologicznych, stanowiące rdzeń omawianej metody, mają znaczenie zarówno dla przedmiotowych rekonstrukcji, jak i dla wniosków historycznych. Mogą one uzupełniać olbrzymie luki w obrazie pierwotnego życia ludzkości, istniejące zwłaszcza w tych dziedzinach kultury materialnej, gdzie tworzywem był materiał ulegający niszczeniu. Słabiej uzasadnione hipotezy tego rodzaju mogą mieć przynajmniej wartość hipotez roboczych. Analogie etnograficzne są nieraz nie tylko czynnikiem pomocniczym; w pewnych wypadkach mogą być nawet badawczą bazą wyjściową i główną podstawą do odtwarzania — jakkolwiek hipotetycznie, to jednak nieraz z dużym stopniem prawdopodobieństwa — tych obrazów życia pierwotnego, które zdają się być bezpowrotnie zaginione i nie do odtworzenia.

4. Kryteria przedmiotowych analogii historycznych stanowią czwartą w ogólnej kolejności, a trzecią specyficzną grupę porównawczych kryteriów omawianej metody w archeologii. Należy postawić je w tej kolejności, ponieważ wyjściowemu materiałowi archeologicznemu jest zazwyczaj bliższy i badawczo bardziej pomocny prymitywizm morfologiczny, technologiczny i funkcyjny reliktyw etnograficznych, niż w bardziej złożony sposób rozwijający się porównawczy materiał tzw. historyczny.

Porównanie formy, techniki i funkcji zabytków archeologicznych z formą, techniką i funkcjami zabytków datowanych historycznie, współczesnych im lub późniejszych, stosowane jest w każdej metodzie archeologicznej. W omawianej metodzie znaczenie zabytków historycznych zostaje podkreślone. Specjalnego mianowicie znaczenia nabierają zabytki materialne, w węższym słowa sensie „historyczne”, tzn. ściślej datowane, wykazujące pewne analogie z badanymi zabytkami archeologicznymi, jeżeli można je zestawić również z analogiami etnograficznymi. W tych wypadkach zabytki historyczne stanowią pomost chronologiczny łączący formy archeologiczne z etnograficznymi, uprawdopodobniają i objaśniają ewentualny organiczny rozwojowy związek danych form; tym samym stwierdzają istotnie reliktowy charakter odpowiednich form etnograficznych i potęgują ich znaczenie porównawcze.

Niekiedy możemy oczywiście mówić także o reliktowym charakterze form historycznych.

Poza materialnymi zabytkami historycznymi, które w omawianej metodzie są specjalnie pomocne, korzystamy także ze źródeł pisanych, epigraficznych, historiograficznych lub literac-

⁹ Por. sformułowanie A. Nasza, *Żarna wczesnodziejowe*, Warszawa-Wrocław 1950, str. 13.

kich dotyczących danych przedmiotów. Każda metoda archeologiczna może się nimi posługiwać w zakresie uzupełnienia przedmiotowego wyobrażenia o badanych zabytkach archeologicznych. Stosowanie ich natomiast jako chronologicznych punktów oparcia wchodzi już w zasięg oddzielnego kryterium chronologicznego.

* * *

Wymienione cztery podstawowe grupy kryteriów stanowią jeden zespół metodyczny o charakterze przedmiotowym. Wszystkie bowiem zawierają kryteria konieczne do określenia konkretnej formy i materiału badanych przedmiotów oraz ich manipulacyjno-funkcyjnego, bezpośrednio praktycznego, tzw. elementarnego zastosowania.

Z zespołu podstawowych przedmiotowych kryteriów wyciąga się wnioski w zakresie poszczególnych zabytków oraz wnioski porównawcze w szerszych zakresach. Te przedmiotowe wnioski tworzą punkty wyjściowe do zastosowania kryteriów w szerokim sensie słowa historycznych, które służą do określania miejsca zabytków w procesie rozwoju społeczeństwa ludzkiego w przestrzeni i w czasie.

Merytorycznie biorąc, przedmiotowe cechy są w ścisłym dialektycznym związku z warunkami powstawania i istnienia przedmiotu, a tym samym z jego cechami historycznymi; w ogólnym procesie badawczym muszą być zatem traktowane zawsze łącznie. Ze względów jednak systematyczno-metodycznych konieczne jest wyróżnienie procesów charakterystyki bezpośrednich cech przedmiotów od procesów charakteryzowania stosunku przedmiotów do otoczenia.

B. Kryteria o charakterze historycznym

W przeciwieństwie do kryteriów „przedmiotowych“, które ograniczają się do samych przedmiotów jako takich, kryteria „historyczne“ wyznaczają stosunek badanych przedmiotów do otoczenia, do miejsca, czasu i środowiska ludzkiego.

Jako najbliższe kryteriom przedmiotowym wymienić należy w kolejności na pierwszym miejscu:

5. Kryteria geograficzne. Obowiązują one przy każdej metodzie archeologicznej. Wyznaczają i charakteryzują przede wszystkim geograficzny zakres, na którym można umiejscowić badane zabytki archeologiczne oraz porównawcze etnograficzne i historyczne, wykazują ilościowe nasycenie terenu tymi zabytkami, związują szeregi typologiczne z określonym terenem. Ścisłe rozmieszczenie geograficzne znalezisk podaje metoda kartograficzna.

Kryterium geograficzne w ogólnym słowa sensie może charakteryzować także geofizyczne środowisko właściwe dla powstawania pewnego typu przedmiotów. W zakresie geofizycznego kryterium wchodzi lokalizowanie pochodzenia surowców, których użyto do sporządzenia badanego przedmiotu. Określanie zaś całego zespołu warunków geofizycznych, tzw. „biosfery“, w której przedmiot powstawał, jak: klimat, gleba, świat roślinny i zwierzęcy, ważne jest dla wszelkich analiz przedmiotowych, tłumaczy nam bowiem zarówno formę, technologię, jak i funkcję przedmiotu. Problematyka ta wchodzi m. in. w zakres tzw. geografii społeczno-gospodarczej¹⁰.

W zakres kryteriów geograficznych wchodzi również w pewnej mierze umiejscowienie zabytków w węższych ramach terenowych, czyli tzw. topologiczna sytuacja¹¹.

¹⁰ Problematyka ta wchodziła dawniej w ramy dyscypliny określonej przez Ratzla, tzw. „antropogeografii“, wynikłej z przeceniania roli środowiska geograficznego w kształtowaniu się kultury.

¹¹ Pojęcia i terminu „topologia“ w szerokiej mierze używał M. Limanowski (*Wilno i Ziemia Wileńska*, t. I. 1930, str. 127—143; *Wileńskie Tow. Historyczne, O topologii najstarszego Wilna*, 1929).

Kryteria geograficzne wiążą się ściśle zwłaszcza z kryteriami technologicznymi, z ekonomiczno-socjalnymi oraz z pomocniczym kryterium hipotetycznych warunków życia i potrzeb ludzkich na danym terenie i w danej epoce.

Z analogii topologicznych warunków geofizycznych, w których powstawały podobne przedmioty, z analogii z pokrywania się lub też z wzajemnego stosunku kartograficznie ustalonych geograficznych zasięgów zabytków archeologicznych, etnograficznych i historycznych — można wyciągać w ramach omawianej metody odpowiednie wnioski o warunkach konwergencyjnego powstawania i istnienia form lub o ich ewentualnych związkach historycznych.

6. Kryteria chronologiczne. Muszą one być stosowane w podobny sposób, jak przy każdej historycznej metodzie w archeologii. W grupie tej rozróżnić można trzy zasadnicze rodzaje kryteriów:

a) Sytuacja znaleziska jest dla zabytków archeologicznych nieraz miarą ich chronologii względnej — przede wszystkim warstwa znalezienia (stratygrafia) oraz sąsiedztwo innych przedmiotów, zwłaszcza określonych już skądinąd chronologicznie (tzw. kryterium zespołów).

b) Kryteria chronologii technologicznej zabytków archeologicznych lub reliktyw oprócz można na analizie pierwotności lub wysokiego rozwoju cech morfologiczno-technologicznych przedmiotu oraz na rekonstrukcyjnej analizie procesu powstawania przedmiotu. Można postawić najogólniejszą zasadę, że w danym szeregu rozwojowym formy morfologicznie, a przede wszystkim technologicznie prymitywniejsze — o ile nie ma poszlak wtórnej prymitywizacji — są na ogół prawdopodobnie chronologicznie wcześniejsze lub rozwojowo młodsze. Kryterium to bada, jakich materiałów, narzędzi oraz żywych sił wytwórczych (tzn. jakiego doświadczenia w pracy i jakiego wykonawcy) potrzeba było do wytworzenia przedmiotu. Jeżeli znamy geofizyczne warunki oraz ewolucję sił wytwórczych danego terenu, to taka technologiczna analiza jest konkretną podstawą do ustalenia chronologii względnej, a czasem i przybliżonej bezwzględnej.

Kryterium chronologii technologicznej, wraz z pomocniczymi w tych wypadkach kryteriami socjalnymi, oraz hipotetycznych potrzeb może być głównym punktem oparcia przy ustalaniu pierwszej względnej daty chronologicznej powstania i rozwoju przedmiotu, może być podstawą do hipotetycznej rekonstrukcji genezy przedmiotu.

W zakres kryteriów chronologii technologicznej wchodzi jako oddzielna podgrupa kryteria stanu zachowania, zmian strukturalnych, które wystąpiły w przedmiocie na skutek dłuższego przebywania w pewnych warunkach (stopień mechanicznego zużycia, patyna, zmiany chemiczne itp.) — mogą być podstawą do przybliżonego datowania. Rozwój chemii otwiera duże perspektywy w tej mierze¹².

c) Kryteria chronologii historycznej (w węższym słowa znaczeniu) dla zabytków archeologicznych lub reliktyw opierają się na źródłach tzw. historycznych.

Jako takie uważamy przede wszystkim historyczne źródła w ścisłym sensie, najbardziej wartościowe, jako ustalające chronologię absolutną badanego przedmiotu. Również związek zabytku z określonym historycznym przedmiotem, wydarzeniem lub osobą może stanowić ścisły punkt oparcia dla datowania historycznego. Źródła literackie i mity — zależnie od tego, w jakim stopniu mogą być datowane w obrębie pewnej epoki — dają podstawę do

¹² Np. ostatnio opracowana metoda badania zmian chemicznych węgla zawartego w przedmiotach (por. artykuł S. B. Braskiego „Priroda”. wyd. A. N. SSSR. 1951, Nr 10, str. 47). O sensacyjnych wynikach tej metody przy datowaniu epoki końca ostatniego zlodowacenia p. artykuł H. Supniewskiej, *Datowanie wykopalisk za pomocą węgla promieniotwórczego C¹⁴*, („Wszczęchwiat” 1952, zes. 1-2, str. 29). Nawiasowo zwróć uwagę, że na str. 32, w. 25 zaszła w artykule omyłka. Zamiast: „początku nasilenia ostatniego zlodowacenia” — co określano dotychczas na powyżej 100000 lat wstecz, powinno być: „nasilenia ostatniej fazy zlodowacenia” — co określano dotychczas na 25000 lat wstecz.

mniej lub bardziej przybliżonego datowania przedmiotu. Również kryteria socjalne mogą dostarczyć wytycznych przybliżonej historycznej chronologii, skoro zabytek ma wyraźny związek z jakimś stwierdzonym etapem społecznego rozwoju.

Jako kryterium historycznej chronologii możemy także traktować wszelkie materialne zabytki analogiczne przedmiotowo do badanych lub mające z nimi pewien związek — albo także wyobrażenia badanych przedmiotów, jeżeli są bodaj w przybliżeniu, na jakiegokolwiek podstawie, historycznie datowane. Korzystanie z takich materialnych zabytków historycznych przy chronologizowaniu zabytków archeologicznych opiera się na stosowaniu wyżej już omówionych kryteriów porównywania analogii przedmiotowych.

Analogie przedmiotów historycznie datowanych, jak również wszelkie związki zjawisk historycznie ustalonych z badanymi zabytkami archeologicznymi, są w ramach omawianej metody podstawą do wyciągania historycznych wniosków dotyczących tych zabytków archeologicznych oraz zabytków i zjawisk historycznych.

Grupa kryteriów chronologicznych opartych na badaniu sytuacji znalezisk, technologii przedmiotów oraz na źródłach historycznych umiejscawia zabytki w czasie. Tworzy z badanych zabytków archeologicznych, etnograficznych i historycznych szeregi chronologiczne, a w przypadkach prawdopodobieństwa ich łączności rozwojowej, także szeregi rozwojowe.

7) Kryteria ekonomiczno-socjalne¹³ wyjaśniają i precyzują najbardziej zasadnicze i ostatecznie decydujące czynniki kształtowania form kulturowych. Jakkolwiek muszą być one stosowane zawsze łącznie z innymi kryteriami, w systematyce miejsce ich jest na końcu, ponieważ wnioski wyciągane z tych kryteriów równocześnie wieńczą proces badawczy.

Kryteria ekonomiczno-socjalne znajdują — podobnie jak przedmiotowe — trojaki zastosowanie. Za ich pomocą bada się

a) morfologiczną, jak również — b) technologiczną stronę zabytku. Kryteria te tłumaczą wszelkie elementy formalne, przede wszystkim prymitywność lub złożoność form przedmiotów oraz techniki potrzebnej do ich wykonania, w zależności od etapu rozwoju gospodarstwa i kultury środowiska społecznego, w którym badany przedmiot powstał. W środowiskach o ustroju społecznym w odpowiednim stopniu już zróżnicowanym, za pomocą tych kryteriów staramy się dociec przez jaką warstwę lub klasę społeczną przedmiot był wytwarzany, jakimi możliwościami ekonomicznymi i technicznymi warstwa ta dysponowała. Jednocześnie badamy do użytku jakiej warstwy lub klasy przedmiot był przeznaczony, jaki był poziom i sposób życia tej warstwy lub klasy, jaka jej ekonomiczna siła, czyli czynniki, które wyznaczały cechy wytwarzanego dla niej przedmiotu. Kryteria te mogą zatem stanowić w pewnych wypadkach kontrolę kryterium chronologii technologicznej opartej na prymitywności czy złożoności kształtu oraz materiału, mogą uchronić przed pomyłkami polegającymi na przypisywaniu archaiczności formom, których prymitywizm jest tylko wynikiem tego, że wytworzone zostały przez klasę i dla klasy ekonomicznie słabej. I na odwrót, badając wytwory luksusowe dla górnych warstw społecznych, badając ich aspekt socjalny, bierzemy pod uwagę bardziej zazwyczaj skomplikowany proces powstawania form, więcej czynników zewnętrznych oraz infiltracji; tym samym bardzo krytycznie wyciągamy wnioski genetyczne.

c) Za pomocą kryteriów socjalnych bada się również trzecią, tj. funkcyjną stronę zabytku, a zatem przede wszystkim elementarną, bezpośrednio manipulacyjną funkcję przedmiotu na tle tej warstwy czy klasy społecznej, która przypuszczalnie czy też w sposób stwierdzony posługiwała się nim. Jeżeli przedmiot był narzędziem pracy, rozważa się jego funkcję społeczną produkcyjną i kwalifikuje się tę produkcję, np. jako przeznaczoną

¹³ Używam terminu „kryteria ekonomiczno-socjalne”, a nie „społeczno-ekonomiczne”, pragnąc podkreślić, że w tę grupę ująć należy nie tylko kryteria ekonomiczne, lecz jako jedność specjalnie ściśle związaną — cały zespół kryteriów społecznych, z głównym akcentem oczywiście na podstawowe elementy bazy, tj. elementy stosunków ekonomicznych.

na wewnętrzne potrzeby w ramach gospodarki naturalnej czy też jako produkcję już towarową. Jeżeli przedmiot był tylko użytkowy, to rozważa się jego funkcję społeczną konsumpcyjną, np. zaspokajanie określonej potrzeby w pewnym etapie kultury społecznej, komfortu określonej warstwy społecznej itd.

d) Specjalnej wagi procesem, jest stwierdzenie za pomocą kryteriów ekonomiczno-społecznych wszelkich najbardziej pośrednich funkcji społecznych przedmiotu, funkcji przechodzących już w zjawiska bazy i nadbudowy. Wykazują one, jak formy materialne służą określonym stosunkom, instytucjom, ideologii, reprezentacji, wszelkiego rodzaju propagandzie, np. religijnej — itp. W etapie społeczeństw klasowych kryteria te stwierdzają ewent. wydatną lub mniej wydatną rolę przedmiotu w walce klas.

Przedmioty kultury materialnej dzielą się na dwie grupy zasadnicze: na przedmioty służące do produkcji i podziału, czyli na narzędzia pracy, oraz na przedmioty służące do konsumpcji, tj. użytkowe¹⁴. Do obu tych grup inny poniekąd stosunek zachowuje kryterium społeczne. Przy badaniach narzędzi pracy, trzeba brać pod uwagę nie tylko fakt, że stosunki społeczne uczestniczą w ich rozwoju, ale również, a nawet przede wszystkim, że narzędzia jako jeden z trzech czynników sił wytwórczych — poza człowiekiem i jego doświadczeniem w pracy — są podstawą i przyczyną zmian następujących w stosunkach produkcyjnych, czyli w stosunkach ekonomiczno-społecznych. Natomiast przedmioty bezpośrednio użytkowe, jak sprzęty, odzież, budownictwo, podlegają przede wszystkim jednemu działaniu stosunków społecznych, są wyrazem ich układu i ideologii i tylko w pośredni sposób oddziałują wtórnie na stosunki, z których wynikły.

Zastosowanie kryteriów społecznych maleje tym bardziej, im wcześniejsze epoki badamy, im zróżnicowanie socjalne było mniej wydatne; rośnie równoległe ze wzrostem zróżnicowania ustrojowego epok badanych; maleje też w miarę przedmiotowego zwięzania się badanego tematu, rośnie natomiast, im szerszy przedmiotowo jest temat naszych badań.

Jakkolwiek kryteria ekonomiczno-społeczne mogą być w różnej mierze stosowywane do różnych tematów, to jednak są one zawsze metodycznie obowiązujące, ponieważ nie ma dziedziny życia oderwanej od stosunków socjalnych. Kryteria wyznaczające na jakim etapie rozwoju społecznego powstał dany przedmiot, jaka klasa społeczna tego przedmiotu używała, tłumaczą nam najistotniej genezę jego form, technologię, jego funkcję bezpośrednią i pośrednią.

Łączność kryteriów ekonomiczno-społecznych z kryterium warunków geofizycznych polega przede wszystkim na ogólnym fakcie, że kultura materialna klas pracujących jest zazwyczaj ściślej związana z lokalnym geofizycznym środowiskiem niż kultura warstw uprzywilejowanych, w której częściej występują np. importowane surowce, infiltracje form z innych środowisk geograficznych itp.

Skoro, jak już wspomniałem wyżej, znamy etapy społecznego rozwoju danej grupy ludności, to kryterium społeczne może być również podstawą do oznaczania przybliżonej chronologii historycznej zabytków, oraz może być pomocą przy hipotetycznym odtwarzaniu genezy przedmiotu.

Stosując kryteria ekonomiczno-społeczne w zakresie badanych zabytków archeologicznych omawiana metoda porównawcza nastawiona jest oprócz tego specjalnie na badanie analogii sytuacji socjalnych. Chodzi tu mianowicie o analogie zachodzące: pomiędzy społeczną pozycją i rolą formy, technologii oraz funkcji bezpośredniej i pośredniej przedmiotów badanych przez archeologię — a społeczną pozycją i rolą analogicznych przedmiotowo zabytków etnograficznych i historycznych. Z porównań tych wyciągać można niejednokrotnie wnioski o za-

¹⁴ Narzędzia służące przy procesach podziału, to przede wszystkim środki komunikacji oraz wszelkie materialne środki, którymi posługuje się handel i dystrybucja.

sadniczym znaczeniu historycznym o konkretnej, ścisłej pozycji i roli badanego przedmiotu w całokształcie społecznej kultury danego terenu i epoki.

* * *

Zastosowanie opisanych siedmiu najważniejszych grup kryteriów, czterech przedmiotowych i trzech historycznych, uważać należy za konieczne przy pracy „metodą badania analogii“ w tematyce archeologicznej. Omawianą metodę kryteria te w zasadzie wyczerpują¹⁵.

Jako pomocnicze można wymienić następujące kryteria, mające zresztą zastosowanie przy każdej metodzie archeologicznej:

C. Kryteria pomocnicze

Kryterium językowe, które z nazwy technologicznego procesu powstawania przedmiotu, z nazwy przedmiotu i jego części, z nazwy jego funkcji użytkowej i ewentualnie produkcyjnej — zarówno bezpośrednio, jak i poprzez porównawcze badania językowe — może niekiedy być pomocne w wyciąganiu ważnych nieraz wniosków.

Również kryterium hipotetycznych warunków i potrzeb człowieka pierwotnego może być pomocne przy odtwarzaniu funkcji, technologii, a poniekąd i formy niektórych przedmiotów. Kryterium to z natury rzeczy musi być w pewnym stopniu spekulatywne; wzmacnia się ono jednak proporcjonalnie do ilości konkretnych poszlak, na których się opiera. Wzmacnia się, jeżeli jest traktowane w łączności z kryterium socjalnym opartym na stwierdzonych, przynajmniej ogólnie, stosunkach społecznych. Wzmacnia się w łączności z kryterium geograficznym, z analizą stwierdzalnego geofizycznego tła badanej grupy i epoki. Wzrasta jego waga, jeżeli ono samo posiłkuje się kryterium zwyczajowych analogii etnograficznych. Kryterium to jest nie do pominięcia przy hipotetycznych rekonstrukcjach genezy najdawniejszych form i najpierwotniejszych funkcji przedmiotów. Przy badaniu kultur bardziej rozwiniętych zlewa się z kryterium ekonomiczno-socjalnym, z jego rolą badawczą funkcyjnej strony zabytków w ramach socjalnego zróżnicowania ludności¹⁶.

ZASTOSOWANIE METODY W HISTORII PIERWOTNEJ

Tak przedstawiają się kryteria metody badania analogii archeologicznych, historycznych i etnograficznych w zastosowaniu do teoretycznych zagadnień w archeologii. Jest to określona metoda, w której, poza zwyczajnymi środkami badawczymi używanymi w tej nauce, wybija się moment najszerszego zużytkowania porównawczego materiału archeologicznego, etnograficznego i historycznego z odległych terenów i z szerokiego zasięgu czasowego.

¹⁵ W omówionym zespole kryteriów zawarte są podstawowe kryteria naukowego opisu materialnych przedmiotów. Oto one:

A) Trzy grupy przedmiotowych kryteriów: 1) kryteria morfologiczne, 2) kryteria technologiczne, 3) kryteria funkcyjne;

B) Trzy grupy historycznych kryteriów: 4) kryteria geograficzne, 5) kryteria chronologiczne, 6) kryteria ekonomiczno-socjalne.

Kryteria przedmiotowe są podstawą opisu formalistycznego ewent. typologicznego. Zastosowanie kryteriów historycznych czyni ten opis w pełni naukowym.

Opracowanie podstawowych kryteriów naukowego opisu autor przygotowuje oddzielnie.

¹⁶ Kryterium hipotetycznych warunków i potrzeb szerzej omawia T. Żurowski we wstępie do swoich rekonstrukcji budowli biskupińskich (*Budowle kultury lużyckiej w Biskupinie*, t. III, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych*, Poznań 1950, str. 286—288). Przykładanie tego kryterium nazywa on „metodą rozumowaną“ uzasadniając, że należy ją stosować w razie braku pełnego materiału ikonograficznego. Wspomina nawet o „rekonstrukcjach wrażeniowych“, które — nie mając oczywiście żadnego znaczenia obiektywno-porównawczego — mogą jednak być pewnym bodźcem „przy intuicyjnym wyszukiwaniu form z punktem zaczepienia o formy najbardziej ogólne“.

Teoretyczne uzasadnienie słuszności omawianej metody opiera się na stwierdzonych przez postępową naukę cechach rozwoju ludzkości, przede wszystkim zaś na tej, że rozwój kultury ludzkiej przy całej swojej specyficy w szerokich granicach czasowych i terenowych, w analogicznych warunkach odbywa się w zasadniczym swoim przebiegu prawidłowo wedle jednolitych, poznawalnych dla nas praw rozwojowych.

Dzięki szerokiemu zakresowi porównawczemu metoda ta daje pole do wniosków syntetycznych dotyczących kształtowania praw rozwojowych itp. zasadniczych, poznawczych zdobyczy. Z tych samych jednak przyczyn nie dość uzasadnione kojarzenia formalnych analogii mogą łatwo prowadzić do niedostatecznie uzasadnionych wniosków. Dlatego, w świadomości koniecznej roli probabilizmu w humanistyce, sumiennosc i krytycyzm badawczy obligują do zaznaczania stopnia prawdopodobieństwa, hipotetyczności wyciąganych tą metodą wniosków¹⁷.

Zastosowanie tej metody jest jednak niezastąpione, zwłaszcza w badaniach tych przedmiotów pierwotnej materialnej kultury, które wykonane były z materiałów niszczących, jak drzewo, tkaniny, skóra. Metoda ta może zatem być wyjściową bazą przy odtwarzaniu form i użytkowych funkcji pierwotnego meblarstwa, sprzętarstwa, budownictwa drewnianego, trzciniowego, ziemnego, tkanin, odzieży itp. Ponadto może być wydatnie pomocna do rozszerzenia obrazu kultury materialnej także w tych dziedzinach, które znamy z bezpośrednio zachowanych zabytków metalowych, kamiennych, glinianych itp.¹⁸.

Omawiana odmiana metody badawczej spełnia swoją rolę raczej w badaniach tych działów kultury materialnej, które podlegają powolnemu rozwojowi historycznemu. Nie ma natomiast zastosowania lub ma je tylko w znikomym stopniu w tych działach, które rozwijają się historycznie w sposób przyspieszony, tzn. przy badaniu wytworów produkcji raczej przemysłowej oraz wytworów elitarnych, np. luksusowej ceramiki czy monumentalnego budownictwa.

W zakresie badania przedmiotów użytkowych praktycznie zastosowałem sprecyzowaną metodę we wspomnianej rozprawie o praformach mebli, starając się uczynić to w sposób możliwie przejrzysty. Omawiając każdą formę meblarską przykładałem przede wszystkim cztery pierwsze grupy „kryteriów przedmiotowych”, tj. kryteria przedmiotowe archeologiczne, kryteria przedmiotowych analogii archeologicznych, etnograficznych i historycznych. Analizowałem formę od strony morfologicznej i genetyczno-technologicznej oraz funkcje od strony bezpośrednio użytkowej. W osobnych ustępach grupowałem w szeregi typologiczne materiał archeologiczny wyjściowy i porównawczy, a w osobnych — bogaty w danym zakresie materiał porównawczy etnograficzny oraz mniej znaczny materiał historyczny; niekiedy, w metodycznie uzasadnionych przypadkach, należało zaczynać rozważania od materiału etnograficznego, jako od wyjściowego. W ramach tych dwóch wyraźnie zaznaczonych systematycznych grup materiału stosowałem, gdzie tylko były po temu możliwości, kryteria o charakterze historycznym. Specjalne warunki bytowania na lesistych terenach pierwotnej Europy narzucały konieczność stosowania w szerszym ujęciu „kryteriów geograficznych”. „Kryteria chronologiczne” względne lub bezwzględne, w mojej tematyce z konieczności tylko przybliżone, oparte były na analizie technologicznej oraz na materiale historycznych analogii i źródeł. Gdzie tylko to było możliwe, w tak wąskiej rzeczowo i odległej tematyce, badałem „kryteriami ekonomiczno-społecznymi” zależność genezy form, techniki i funkcji od kształtujących się stosunków pierwotnej społeczności¹⁹. Stosując pomocnicze „kryterium potrzeb” posługiwałem się w pewnych wypadkach hipotetycznymi rekonstrukcjami potrzeb człowieka danej epoki i danej warstwy społecznej. Płodnego nieraz w innych dziedzinach pomocniczego „kryterium językowego” w moim temacie nie miałem sposobności zastosować.

¹⁷ W sprawie poznawczego znaczenia hipotez odsyłam czytelnika do moich uwag na ten temat w rozdziale II artykułu *Do metodologii historii materialnej kultury*, „Archeologia” 1950, t. III.

¹⁸ Np. wymienione poniżej prace W. Antoniewicza, Nasza, Hołubowicza i in.

¹⁹ Próbą opracowania tej specjalnie strony zagadnienia w syntetyczno-historycznym ujęciu jest moja rozprawka *Rozwój meblarstwa w pierwotnej Europie na tle ogólnej periodyzacji kultury* „Archeologia” 1950—1951, t. IV).

W literaturze naukowej omawiana metoda ma dawne tradycje. Pierwsze jej zastosowanie sięga jeszcze początków XVIII stulecia. Oesterling zestawia krytycznie germańskie kamienne siekiery z kamiennymi narzędziami Indian północnej Ameryki²⁰, a J. F. Lafitau, faktyczny twórca etnografii, zaznacza w r. 1724 swoje w pełni świadome usiłowanie: „Nie zadowolalem się poznawaniem charakteru dzikich oraz studiowaniem ich zwyczajów i nawyków, raczej szukałem w nich śladów najodleglejszej starożytności ...porównywałem te obyczaje między sobą”²¹.

W ubiegłym stuleciu zaczęto w bardzo szerokim zakresie wykorzystywać w humanistyce analogie współczesnych zjawisk etnograficznych i folklorystycznych, w szczególności egzotycznych — z materiałami, których dostarczała archeologia i historia. Mam tu przede wszystkim na myśli podstawowe w znacznej mierze dla współczesnej nauki rekonstrukcje życia społeczeństw pierwotnych, które zawdzięczamy pracom Tylora, Morgana, Lubbocka, Bachofena. W przeróżnych zakresach pojawiło się szereg prac zaznaczających nawet w tytule zastosowanie tej metody. W chronologicznej kolejności wymienić można: S. Nilsson, *Das Steinalter oder die Ureinwohner des skandinavischen Nordens. Ein Versuch in der komparativen Ethnographie und ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Menschengeschlechtes*, Hamburg 1868; J. Lubbock, *Czasy przedhistoryczne tłumaczone przez zabytki starożytne oraz obyczaje i zwyczaje współczesnych dzikich* (wyd. I w języku angielskim, 1865); A. Haberlandt, *Prähistorisch-ethnographische Parallelen*²²; A. Scheltema, *Frühhistorisches in der galizischen Volkskunst*²³; L. Rütimeyer, *Ur-Ethnographie d. Schweiz, ihre Relikte bis zur Gegenwart mit prähistorischen u. ethnogr. Parallelen*²⁴; A. Haberlandt, *Volkskunde u. Vorgeschichte*²⁵; O. Tschumi, *Volkskunde u. Vorgeschichte*²⁶. S. R. Steinmetz w ankiecie rozpisanej w r. 1929 przez Gesellschaft für Völkerkunde pisze: „Historia dawniejszych stopni rozwoju kulturalnych narodów jest prawie nie do oddzielenia od etnografii. Archeologia ujawnia szereg cennych paralel do etnograficznego materiału, jak i na odwrót...”. W ostatnich latach przed wojną ukazały się: J. Böe, *Armatures en os préhistoriques et leurs parallèles ethnographiques*²⁷; G. Buschan, *Altgermanische Überlieferungen in Kultur u. Brauchtum d. Deutschen*, Mönachium 1936.

Nawiasowo nadmienię, że przyjęty na Zachodzie termin „prehistoryczno-etnograficzne paralele” jest używany niewłaściwie. Może on tylko określać ewentualne wyniki tej metody. Pojęcie „równoległości” zjawisk nie zawiera w sobie pojęcia podobieństwa przedmiotowych cech tych zjawisk, określa raczej podobny przebieg ich w czasie i podobną sytuację. Natomiast omawiana metoda w procesie swoich badań wychodzi od stwierdzenia pewnych przedmiotowych cech zjawiska etnograficznego, cech formy, technologii lub funkcji jego, — które są podobne, „analogiczne” do cech zjawiska archeologicznego. Dopiero zatem w wyniku badań oba zjawiska mogą być ewentualnie uznane za sytuacyjnie „równoległe”. Nie wyniki zaś, tylko wyjściowe pozycje i droga charakteryzują metodę i dlatego w nazwie metody używam terminu „analogie”.

²⁰ J. Oesterling, *Dissertatio historica de urnis sepulchralibus et armis lapideis veterum Cattorum*, Marburg 1714.

²¹ J. F. Lafitau, *Moeurs des sauvages américains comparées aux moeurs des premiers temps*, Paryż 1724. — Lafitau miał poprzednika w podrózniku M. Lescarbot, który w swojej *Histoire de la Nouvelle France* (tj. historii Kanady), wydanej po raz pierwszy w r. 1609, pisał o obyczajach i obrazie życia „zachodnich Indian” w „porównaniu z tymiż u starożytnych narodów po tej stronie”. Stosowanie tej metody przez Engelsa i jej znaczenie dla nauki radzieckiej podkreślił ostatnio M. O. Koswien (*Matriarchat*, Moskwa—Leningrad 1948, str. 314).

²² Archiv für Anthropologie, 1913, t. XII, fasc. I.

²³ Werke der Volkskunst, t. II, Wiedeń 1914.

²⁴ Schriften der schweizerischen Ges. f. Volkskunde, Bazylea 1924, t. XVI.

²⁵ Jahrbuch für Historische Volkskunde t. I, Berlin 1925.

²⁶ *Die Volkskunde und ihre Beziehungen zu Recht, Medizin, Vorgeschichte*, Berlin 1928.

²⁷ „L'Anthropologie” 1935, t. XLV.

W naukowej literaturze polskiej podobna metoda zastosowana została z całą świadomością jej wagi pierwszy raz w r. 1928 przez Wł. Antoniewicza²⁸. Autor pisał: „Od szeregu już lat śledzi etnologia za przeżytkami z dawnych, przedhistorycznych nawet czasów — we współczesnych obrzędach, podaniach, pieśniach i wyrobach materialnych... W słuszność i skuteczność tych poszukiwań nie ma powodu wątpić... Najważniejszą podstawą wnioskowań jest analiza typologiczna badanych form materialnych, tudzież kartograficzne stwierdzenie rozprzestrzenienia i ścisłych zasięgów bacznie wyróżnionych typów”. Te dwa kryteria wysunął Antoniewicz na pierwsze miejsce nadmieniając o kryterium historycznym. O ile mi wiadomo, podobnymi, jak je tu opracowałem, metodami, posłuży się Wł. Antoniewicz w obecnie przygotowywanej pracy o pasterskich szałasach podhalańskich.

W *Studiach nad osadnictwem i rolą Hetytów w Środkowej Anatolii* St. Przeworski postulował włączenie do badań przeżytków etnograficznych z tych terenów i poświęcił tym problemom cały rozdział swojej pracy²⁹.

W szkicu do większej pracy nad rekonstrukcją pierwotnych ubiorów w Europie pisze J. Przeworska³⁰: „Rekonstrukcje odzieży przedhistorycznej, oparte wyłącznie o zabytki przedhistoryczne, nie mogły dać zadawalających wyników, zbyt bowiem mało mamy materiału, by można było pokusić się o ścisły i pełniejszy obraz. Natomiast, jeśli zwrócimy się o pomoc do nauk pomocniczych — do etnologii, etnografii i historii — otwierają się przed nami nader ciekawe perspektywy i związki...” W szkicu Przeworskiej uderza na razie niedostatek porównawczego materiału historycznego. W następnej swej pracy z tej dziedziny³¹ autorka już w nieco szerszej mierze korzysta z analogii historycznych i ściślej wiąże tematykę z określonym terenem i epoką. Wyobrażenia odzieży na zabytkach pierwotnych są zazwyczaj bardzo schematyczne, a formy i funkcje często niejasne; z tej przyczyny interpretacja specjalnie tego rodzaju zabytków wymagałaby poparcia członami pośrednimi w postaci dowodów historycznych materialnych źródeł zwyczajowych itp. Wiele z supozycji autorki opiera się tylko na spekulatywnym, pomocniczym kryterium hipotetycznych warunków i potrzeb pierwotnego człowieka, bez wzmocnienia tego kryterium przez powołanie się na konkretne poszlaki (np. hipotetyczne zróżnicowanie neolitycznej odzieży kobiecej). Podnieść należy, że duży wysiłek autorki włożony w porównywanie przedmiotowych analogii archeologiczno-etnograficznych może niewątpliwie już sam przez się być celową i wartościową metodą — ale tylko dla czysto formalnej rekonstrukcji hipotetycznych krojów i form odzieży pierwotnej. Rekonstrukcje te w pewnych wypadkach udają się Przeworskiej w sposób na ogół przekonujący. Próby takie są metodologicznie słuszne, z warunkiem zaznaczania stopnia prawdopodobieństwa. Jeżeliby autorka była w możności zdobyć człony pośrednie, to przeprowadzane analogie nabrałyby ponadto także charakteru rzeczowych dowodów na historyczny, organiczny rozwój pewnych form odzieżowych, ujawniłyby się przemiany tych form w związku ze zmianami bazy społeczno-ekonomicznej, uprawdopodobniłyby się przeżytkowy charakter tych elementów odzieży kobiecej, które służą autorce za materiał porównawczy dla rekonstrukcji³². Trudna tematyka Przeworskiej, jako dotycząca przedmiotów z materiałów niezachowanych, jest klasyczna, jeśli chodzi o konieczność stosowania w specjalnie

²⁸ W. Antoniewicz, *Metalowe spinki góralskie*, Kraków 1928, PAU, str. 1.

²⁹ „Wiad. Archeol.” 1932, t. XI, str. 33—42.

³⁰ J. Przeworska, *Spoleczna funkcja odzieży*, „Światowit” 1949, t. XX, str. 298.

³¹ J. Przeworska, *Przyczynek do historii ubiorów w młodszej epoce kamienia*, Sprawozdania PMA, t. IV, 1/2, Warszawa 1951.

³² Korzystne np. byłoby wyjaśnienie pozycji fartuszków i staników bałkańskich w przemianach odzieży, zaszytych pod wpływem tureckim, sprawdzenie źródeł wczesnośredniowiecznych i starożytnych; dopiero wtedy wyjaśniłby się ciekawy problem, czy mamy tu do czynienia z istotnymi relikami z czasów pierwotnych.

szerokiej mierze omawianej metody porównywania analogii archeologicznych, etnograficznych i historycznych.

Przy opracowywaniu wykopalisk w Biskupinie posługiwano się również omawianą metodą; w usiłowaniu rekonstrukcji budowli biskupińskich zastosował szeroko tę metodę T. Żurowski³³. Również w ostatnich latach zastosowali ją planowo i z syntetycznymi wynikami Nasz i Hołubowicz. A. Nasz we wstępie do swojej rozprawy o żarnach wczesnodziejowych³⁴ opracował systematykę tej metody; analizie teoretycznych jego rozważań poświęcam aneks dołączony do niniejszego artykułu. Specjalnie szeroko, przejrzyście i systematycznie zastosował metodę porównywania analogii W. Hołubowicz w monograficznej pracy o garncarstwie zachodniej Białorusi³⁵. Zarówno Hołubowicz, jak i Nasz posiłkują się wydatnie materiałem porównawczym historycznym, który stanowi integralny człon wniosku i wzmacnia prawdopodobieństwo związków genetycznych, a także analogii konwergencyjnych pomiędzy pewnymi formami pierwotnymi, a współczesnymi etnograficznymi.

Podnieść należy, że wszechstronna i systematyczna metoda porównawcza przy opracowywaniu i rekonstruowaniu dziejów pierwotnych weszła w zakres metodyki już w pierwszych klasykach marksizmu. E. G. Kagarow³⁶, wzywając do przestawienia „całej naukowej pracy na tory marksistowsko-leninowskiej teorii”, do dążenia, aby „przeniknąć zasadą historyzmu wszystkie nauki”, do badania „wszystkich historycznych źródeł w ich nierozdzielnej jedności” — przypomina: „jako najlepszy wzór takiego równoczesnego zastosowania różnych historycznych źródeł może służyć VII rozdział pracy Engelsa *O pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa*, gdzie autor korzysta ze źródeł literackich (dzieła starożytnych autorów), z zabytków archeologicznych (w bagnach Szlezwiku znaleziono przedmioty z epoki wędrowności ludów, brązowe fibule z Burgundii, Rumunii i półwyspu Morza Azowskiego) z paralel etnograficznych (polityczna organizacja u Indian Półn. Ameryki), z danych lingwistycznych (Fürst, first, könig, konungs, gens i in.) i wreszcie z materiału folklorystycznego (pieśń o Hildebrancie, poemat *Völuspá*)”.

Metoda badania analogii archeologicznych, etnograficznych i historycznych odpowiada jednej z zasadniczych tez dialektyki, a tym samym historycznego materializmu, która wymaga, aby zjawiska traktować we wszelkiej możliwej ich wzajemnej łączności.

Archeologia radziecka stosuje omawianą metodę wszędzie, gdzie to jest możliwe przy pracach syntetycznych i krytycznych opracowaniach źródłowych. Dla rekonstrukcji np. pierwotnej techniki garncarskiej na leśnych terenach RSFR M. W. Wojewodskij³⁷ posługuje się etnograficznym materiałem egzotycznym; A. P. Okładnikow, okazujący specjalne zainteresowanie pomocniczą rolą tej metody, przeprowadza np. szczegółowe analogie przypuszczalnych form odzienia futrzanego, przedstawionego na statuetce paleolitycznej z odzieżą współczesnych plemion arktycznych³⁸ itp. W podręcznikach radzieckich metodycznie zwraca się uwagę na analogie w zakresie kultur pierwotnych i kultur ludowych.

Zarówno zdobycze postępowej nauki XIX stulecia, jak i nowsze osiągnięcia nauki o pierwotnych kulturach dowodzą, że stosowanie omawianej metody daje poważne konkretne wyniki, a niekiedy duże perspektywy poznawcze.

³³ *Budowle kultury lużyckiej w Biskupinie*, jw., str. 286 i nast.

³⁴ A. Nasz, *Żarna wczesnodziejowe*, jw.

³⁵ W. Hołubowicz, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń 1950.

³⁶ E. K. Kagarow, *Idealisticeskije tieczzenija w burżuaznoj etnografii*, „Sow. Etnografija” 1932, 4, str. 107.

³⁷ M. W. Wojewodskij, *K izuczeniju gonzarnoj techniki pierwobytno-kommunističeskogo obszczestwa na terrii lesnoj zony jewropejskoj czasti RSFSR*. „Sow. Archeologija”, 1936, t. I, str. 62.

³⁸ P. Okładnikow, *Paleolitičeskaja statuetka iz Bureti*, Materiały i issledowanija po archeologii SSSR, 1941, nr 2, str. 108.

ZASTOSOWANIE METODY W ETNOGRAFII

„Metoda badania analogii archeologicznych, etnograficznych i historycznych” omówiona powyżej w swoim najskuteczniejszym zastosowaniu, mianowicie w archeologii, i zwana potocznie w tym wypadku „porównawczą metodą etnograficzno-historyczną w archeologii” może być także z powodzeniem stosowana przez etnografów jako „porównawcza metoda archeologiczno-historyczna w etnografii”. Ogólnym zjawiskiem jest raczej niedostateczność materiału archeologicznego w stosunku do konkretnego bogactwa faktów, którymi operuje etnografia. Dlatego, dla archeologa metoda ta może być częstokroć podstawowa, natomiast z tych samych powodów dla etnologa — raczej tylko posiłkowa i to przy pewnych zagadnieniach, zwłaszcza np. przy zagadnieniach genetycznych i rozwojowych. W przedstawionej formie tej metody pierwsze trzy grupy kryteriów należy odpowiednio dostosować i uszeregować w innym porządku: na pierwsze miejsce należy wysunąć „kryteria przedmiotowe etnograficzne”, na drugie „kryteria przedmiotowych analogii etnograficznych”, a na trzecie, specyficzne dla tej metody, „kryteria przedmiotowych analogii archeologicznych”.

Z prac etnograficznych posługujących się specjalnie tą metodą wymienię przykładowo: E. Frankowski, *Horreos y palafitos de la península ibérica (Budowle pałowe na Półwyspie Iberyjskim)*, Madryt 1918; L. A. Dinces, *Russkaja glinianaja igruszka, proischozhdienije, put' istoriczeskogo razwija*³⁹, prace Melnykowej w Ukr. Akad. Nauk w Kijowie. Sporadycznie posiłkuje się tą metodą każdy etnograf, skoro tylko znajdzie odpowiednie punkty oparcia w porównawczym materiale archeologicznym lub historycznym. Wiele takich przykładów można by zacytować z dzieł uczonych radzieckich, a z polskich autorów chociażby z monumentalnego dzieła K. Moszyńskiego *Kultura ludowa Słowian* (Kraków 1929).

ZASTOSOWANIE METODY W HISTORII EPOK CYWILIZACJI

Trzecim wreszcie możliwym wariantem omawianej metody — po odpowiednim przedstawieniu kryteriów — jest zastosowanie jej do badań dotyczących kultury materialnej epok, tzw. historycznych, tj. jako „porównawczej metody archeologiczno-etnograficznej w historii”. Z powyżej już przytoczonych przyczyn, z powodu większej wszechstronności materiałów, którymi historyk czasów późniejszych zazwyczaj operuje, a także z powodu charakteru tematyki, która obejmuje przede wszystkim dziedziny rozwijające się w przyspieszonym tempie historycznym, metoda ta sporadycznie stosowana przy poszczególnych historycznych zagadnieniach, ma również znaczenie raczej pomocnicze.

Udział historyków kultury materialnej czasów nowszych we wspólnym zespole badawczym historii kultury materialnej — jest dowodem świadomości, że celowa jest metodyczna współpraca z archeologią i etnografią. Zasadniczym odcinkiem tej współpracy jest omówiona metoda.

D O D A T E K

UWAGI O „METODZIE REKONSTRUKCJI PALEOETNOLOGICZNEJ
W ARCHEOLOGII“ A. NASZA

W okresie opracowywania niniejszego artykułu (w r. 1950) zaznajomiłem się z monograficzną pracą Adolfa Nasza, *Żarna wczesnodziejowe*. Pierwszy rozdział tej pracy zawiera rozważania teoretyczne i sprecyzowanie zastosowanej przez autora metody, identycznej z metodą zastosowaną przeze mnie w pracy o pierwotnym meblarstwie. Nasz nadaje jej miano „metody rekonstrukcji paleoetnologicznej w archeologii”. Do teoretycznego ujęcia problemu przez Nasza mam kilka zastrzeżeń formalnych i merytorycznych.

³⁹ Ak. Nauk SSSR, *Trudy Instituta Antropologii, Etnografii i Archeologii*, Moskwa—Leningrad 1936.

Nazwa „metoda rekonstrukcji paleoetnologicznej w archeologii”

1. Na wstępie ogólnie zauważę, że przy określaniu omawianej metody należałoby unikać słów utworzonych z terminu „etnologia”, który w postępowej nauce wychodzi raczej z użycia, a dawniej był używany w wielu znaczeniach⁴⁰. Dlatego sądząc, że w skróconych określeniach kryteriów należy raczej używać przymiotnikowego określenia: „kryterium etnograficzno-porównawcze”, a nie „etnologiczno-porównawcze” (str. 13). Również skracana nieraz potocznie nazwa całej metody powinna brzmieć „metoda etnograficzna w archeologii”, zwłaszcza — aby wyróżnić ją od tzw. metody etnologicznej w pierwotnej historii — wyrosłej na podłożu nacjonalizmu i rasizmu, a polegającej na utożsamianiu kultur z grupami etnicznymi⁴¹.

2. Jeżeli chodzi o zastosowany przez Nasza termin „paleoetnologia... w formie przymiotnikowej dla bliższego określenia przedstawionej metody” — to — zdaniem autora — „powinien (on) być synonimem archeologii prehistorycznej. W takim przynajmniej znaczeniu używa się go nieraz we Włoszech” (str. 9). Autor nie spostrzegł się, że używając tego terminu w określonym przez siebie rozumieniu popełnił w nazwie metody rzeczowy tautologizm. Gdy na miejsce terminu „rekonstrukcja paleoetnologiczna” podstawimy termin synonimiczny podany przez Nasza, otrzymamy „rekonstrukcję prehistoryczno-archeologiczną w archeologii”⁴².

3. Poza sprawą tautologizmu, użycia terminu „rekonstrukcja” specjalnie w nazwie metody porównawczej nie uważam za trafne. Pod ogólnikowe pojęcie tego terminu można by podciągnąć każdą rekonstrukcję formy czy przeznaczenia zabytku „paleoetnologicznego”, czyli „prehistoryczno-archeologicznego” bez jakiegokolwiek posługiwania się materiałem porównawczym⁴³. Posługiwanie się porównawczym materiałem etnograficznym i historycznym jest specyficzną i najistotniejszą cechą omawianej metody, natomiast termin „paleoetnologiczna rekonstrukcja” — zwłaszcza w zacytowanej interpretacji Nasza — nie zawiera ani pojęcia materiału etnograficznego i historycznego, ani pojęcia porównywania materiałów.

4. Pojęcie rekonstrukcji w szerszym znaczeniu (wychodzącym poza techniczne pojęcia odtworzenia pierwotnego stanu zniszczonego zabytku), rekonstrukcji jakiejś rzeczywistości historycznej, zawiera się w celu każdej metody badawczej w humanistyce. Rekonstrukcja to ostateczny cel tej metody, jak każdej innej, nie specyficzna cecha jej procesu badawczego wyróżniająca ją od innych metod.

Ze wszystkich powyżej przedstawionych względów nazwę „metoda rekonstrukcji paleoetnologicznej w archeologii”, nadaną przez Nasza omawianej metodzie, uważam za nieodpowiednią.

⁴⁰ Np. K. Moszyński (*Kultura ludowa Słowian*, Kraków 1929) uważał, że należy wyróżnić „etnografię — opis”, „etnografię — naukę” i „etnologię”. Dwie ostatnie dyscypliny różnią się przede wszystkim terenowym zakresem. „Przedmiotem etnologii jest więc bądź kultura całej ludzkości, bądź też poszczególne wytwory i grupy wytworów badane w ich zasięgu światowym” (str. 2). — Nauka radziecka w zupełności usunęła z użycia termin „etnologia”, zastępując go uniwersalnym terminem „etnografia”.

⁴¹ Por. w tej mierze m. in. artykuł W. Hołubowicza, *Ofensywa metodologiczna*, „Kuznica”, 14. XI. 1948 r., nr 46. — Nawiasowo zauważyć można, że ten przyjęty termin nie jest etymologicznie ścisły; powinien on raczej brzmieć: „metoda etniczna w archeologii”.

⁴² Termin „paleoetnologia” czy „paleoetnografia” nie jest zresztą dostatecznie ustalony: nasuwają się raczej bardziej specjalne zakresy, które zgodnie z etymologią terminu mogłyby być nim objęte, jak np. wiedza o kulturach i zabytkach ludowych z dawnych epok lub o współczesnych z wyraźnymi cechami archaizmu, tzn. wiedza o reliktach, przeżytkach. W tym sensie użyłem terminu w *Praformach...*, str. 14.

⁴³ Teoretycznych wzgl. technicznych rekonstrukcji dokonuje się niejednokrotnie także bez materiału porównawczego. Gdy zbytek jest zdefektowany albo niejasny, powstaje rekonstrukcja hipotetyczna; gdy tylko zniszczony, ale żadnych zasadniczych części nie brakuje i funkcja jego jest jasna, powstaje rekonstrukcja pewna. Wedle zrozumienia terminu przez Nasza takie rekonstrukcje wchodziłyby także pod pojęcie „paleoetnologicznych rekonstrukcji”.

Kryteria metody sprecyzowane przez A. Nasza

Kryteria omawianej metody zgrupowałem i sprecyzowałem poniekąd odmiennie. Dla określenia wszystkich zasadniczych typów kryteriów zastosowałem nie liczbę pojedynczą, „kryterium”, lecz liczbę mnogą „kryteria”, chodzi tu bowiem o całą grupę poszczególnych kryteriów tego samego typu. Co do ustalonych przez A. Nasza kryteriów mam następujące zastrzeżenia:

1. „*Kryterium morfologiczno-funkcjonalne*”, jak wynika z następnych zdań, odnosi Nasz tylko do zabytków archeologicznych; odpowiada ono mniej więcej temu miernikowi, który określam ogólną nazwą „kryteria przedmiotowe archeologiczne”, aby móc objąć nią także konieczne do wyróżnienia w tej grupie „kryterium technologii” przedmiotów. Dwuznaczny przymiotnik „*funkcjonalne*” zmieniam na jednoznaczny „*funkcyjne*”⁴⁴.

Nasz rozbudowuje szczegółowo możliwości stosowania kryterium „*morfologiczno-funkcjonalnego*” (str. 10—13). Te szczegółowe wytyczne są jednak dla pewnych tematów nieaktualne, a dla innych niewystarczające; poza wymienionymi przez Nasza szczegółowymi kryteriami technicznymi ważna jest nieraz np. sytuacja lokalna, w jakiej przedmiot został znaleziony, dalej interpretacyjna analiza pośrednich, np. ideologicznych funkcji przedmiotu⁴⁵, itp. Zależnie od różnej tematyki podobne szczegółowe wytyczne można by rozbudowywać prawie nieograniczenie. Wytyczne Nasza uważam wprawdzie za bardzo cenne i pouczające, ale tylko i specjalnie w zastosowaniu do jego tematu i ewentualnie do tematów pokrewnych; z tej samej przyczyny jednak są one nie na miejscu przy precyzowaniu wytycznych metody, która ma przedstawiać walor powszechny tematowo.

2. „*Kryterium analogii archeologicznych*”, jak to zaznaczyłem w tekście pracy, rozumiem przede wszystkim jako bardzo nieraz owocne porównywanie analogicznych zabytków archeologicznych pochodzących z odległych od siebie terenów, co stanowi specyficzną cechę omawianej metody jako w szerokim sensie porównawczej.

Natomiast Nasz rozumie rolę kryterium ujętego tą nazwą zupełnie inaczej i wężej: jako rekonstrukcję „*fragmentarycznie zachowanych zabytków przy pomocy zabytków analogicznych, o ile możliwości im współczesnych, dobrze zachowanych*” (str. 13). Narzuca się zestawienie tak ujętego kryterium z uprzednią uwagą Nasza (str. 9), że u archeologa „*szwankuje... jedna z podstawowych czynności badawczych, jaką jest rekonstrukcja fragmentarycznie zachowanego materiału, do której się zresztą niezbyt kwapi...*” Jeżeliby — przyjmując, że uwaga ta jest na ogół słuszna — chcieć wyciągnąć z tego konsekwencje, to wskazówka w tym kierunku byłaby na miejscu w granicach pierwszej grupy kryteriów przedmiotowych archeologicznych, jako szczegółowa wytyczna przy procesie ustalania szeregów typologicznych współczesnych sobie i z tego samego terenu pochodzących zabytków. Podniesiona okoliczność jest sprawą ewentualnych niedostatków rekonstrukcyjnej praktyki czysto archeologicznej, która nie łączy się specjalnie z omawianą metodą porównawczą i nie zasługuje na wyróżnienie jako osobne kryterium.

⁴⁴ Tzw. „funkcjonalizm” nie może mieć żadnego zastosowania w omawianej metodzie, ponieważ z założenia ogranicza się on do badania związków pomiędzy współczesnymi sobie faktami, a metoda omawiana z założenia swego wykracza poza badanie faktów w zamkniętym okresie czasu. Co więcej, opiera się ona w swej istocie na porównywaniu zjawisk z różnych epok, a także terenów, zjawisk związanych z sobą takimi lub innymi genetycznymi i historycznymi przyczynami lub też konwergencyjnym prawem niezależnego powstawania podobnych form.

⁴⁵ Np. berła czy tronu jako oznaki władzy. Nasz zastrzega się wprawdzie i podkreśla „*z naciskiem, że powyższy tok tych badawczych poczyniń ograniczam wyłącznie do analizy funkcji poszczególnych części składowych złożonego narzędzia ludzkiej pracy, nie wykraczając poza jego konstrukcyjną całość*” (str. 10—11). Takie ograniczenie toku badań, które jest zresztą w związku ze świadomą eliminacją przez autora kryterium socjalnego, o czym będzie mowa osobno, nie może być jednak z zasadniczych metodycznych względów zaaprobowane.

3. Co do najważniejszego w danej metodzie „kryterium etnologiczno-porównawczego”, które pokrywa się z grupą kryteriów analogii etnograficznych, powtórzę, że w tej ewentualnie skróconej nazwie z powyżej już przytoczonych powodów przymiotnik „etnologiczne” należałoby zastąpić raczej przymiotnikiem „etnograficzne”⁴⁶.

4. Kryteriów geograficznych i geofizycznych Nasz w ogóle nie wyróżnia, jakkolwiek w pracy swojej o żarnach nie obywa się oczywiście bez nich. Wspomina tylko o metodzie kartograficznej, włączając ją w ramy kryterium chronologicznego, z którym może ona mieć związek, ale przede wszystkim stanowi integralną część kryteriów geograficznych.

5. Zasadnicze zastrzeżenia dotyczą świadomego pominięcia przez Nasza kryteriów ekonomiczno-społecznych.

A. Nasz pisze: „Wśród przedstawionych kryteriów badawczych pominąłem kryterium ekonomiczno-socjalne. Uczyniłem to jednak celowo, gdyż, jak to już podkreśliłem, metoda rekonstrukcji paleoetnologicznej w archeologii jest metodą o charakterze technologicznym, analizującą rozwój narzędzia z punktu widzenia zasad mechaniki i fizyki... Fakt pominięcia kryterium ekonomiczno-socjalnego nie jest równoznaczny z niedocenianiem z mej strony roli tego czynnika w kształtowaniu się narzędzi ludzkiej pracy. Wręcz przeciwnie, uważam go za bardzo ważny w tym zakresie. Działał on jednak w sensie bardziej ogólnym nasuwając przedhistorycznym „konstruktorom” podniety twórcze wywołujące w sposobach produkcji panujących w pewnych okresach zmiany w sensie ilościowym i jakościowym. Zasady prymitywnej mechaniki i fizyki działały zaś w sposób bezpośredni na konstrukcyjne kształtowanie się narzędzi. Badanie roli czynnika ekonomiczno-socjalnego w zakresie rozwoju badanego narzędzia ludzkiej pracy i odwrotnie, wpływu tego ostatniego na ekonomiczno-socjalną strukturę pewnych społeczności... powinno moim zdaniem mieć miejsce dopiero po odtworzeniu ewolucji konstrukcyjnej badanego wytworu. Tak też czynię w niniejszej pracy” (str. 15, 16).

Autor zaznaczył zatem swoją pełną świadomość, że zgodnie z prawem dialektycznego związku „rozwijając się w zależności od rozwoju sił wytwórczych stosunki produkcji same z kolei oddziałują na rozwój sił wytwórczych przyspieszając go lub opóźniając”⁴⁷, to znaczy, że stosunki ekonomiczno-społeczne nie odrywają się od sił wytwórczych, tylko wtórnie oddziałują na formowanie się tych sił.

Autor nie uwzględnił jednak drugiego postulatu metodycznego tej samej tezy, a mianowicie tego, że każda metoda naukowa w procesie swoim obowiązana jest traktować zjawiska „jako jedną spoiłą całość, w której rzeczy, zjawiska są organicznie ze sobą powiązane, zależne od siebie i wzajemnie przez siebie uwarunkowane”⁴⁸. Nie można zatem, jak to programowo czyni Nasz, ograniczać się „wyłącznie do analizy funkcji poszczególnych części składowych złożonego narzędzia ludzkiej pracy, nie wykraczając poza jego konstrukcyjną całość” (str. 10, 11) ani też w oderwaniu od całokształtu czynników naprzód odtwarzać „ewolucję konstrukcyjną” (str. 16). Czynniki działające nawet w „sensie bardziej ogólnym” i bardziej pośrednio mogą nieraz wywoływać o wiele głębsze i istotniejsze zmiany w sensie ilościowym i jakościowym, niż czynniki działające mechanicznie bezpośrednio. Tym bardziej nie można programowo wyeliminować z toku procesu badawczego kryterium czynników ekonomiczno-socjalnych, stosunków produkcyjnych między ludźmi, które są jednym z dwóch najważniejszych zespołów czynników rozwoju kultury ludzkiej. Żaden proces badawczy nie może być poznawczo pełny i może doprowadzić do mylnych mechanistycznych sądów, jeśli apriorycznie rezygnuje z tak istotnego środka poznawczego, jakim są kryteria ekonomiczno-socjalne. Dlatego także przy badaniach rozwoju sił wytwórczych należy traktować je równocześnie i w ścisłym związku ze wszystkimi innymi czynnikami.

⁴⁶ Zwłaszcza w tym wypadku, gdy ograniczymy to kryterium do strony opisowej zabytków (morfologicznej, technologicznej i funkcyjnej), czyli „graficznej”. Natomiast pozycja „etnologiczna” zabytków w kontekście z całokształtem współczesnego bytowania i środowiska etnicznego wchodzi już raczej w zakres historycznych analogii socjalnych.

⁴⁷ J. Stalin, *O materializmie dialektycznym i historycznym*, jw., str. 31.

⁴⁸ Tamże, str. 7.

Zamieszczenie aneksu socjologicznego dowodzi, że autor nie gołosłownie uznaje oczywistość wzajemnego związku stosunków z siłami wytwórczymi, gdyż w danym wypadku nawet konkretnie ten związek wykazuje. Syntetyczne zestawienie socjologicznych aspektów opracowanego tematu jest poglądowo wartościowe i końcowy ustęp pracy Nasza jest też bardzo cenny, jako ilustrujący ewolucją form żaren ogólne zmiany w społecznych stosunkach produkcyjnych, jako wiążący syntetycznie tematykę. Ustęp ten utwierdził mnie m. in. w przekonaniu o słuszności rozszerzenia w analogiczny sposób problematyki meblarstwa pierwotnego (p. uw. 19).

Zrazu jednakże autor świadomie zacieśnia się tylko do technologicznej analizy i nie korzysta metodycznie z tego uznawanego przez siebie związku w procesie swoich konkretnych badań. Zmiany stosunków produkcyjnych, zwłaszcza że chodzi w wypadku tematyki Nasza nie o czasy zupełnie pierwotne, tylko o wczesnodziejowe — znane są nam już skądinąd, z wszechstronnych badań we wszelkich dziedzinach. Te znane nam stosunki społeczne stanowią tym samym już gotowe kryteria poznawcze. Nie ma zatem przekonywującej racji, aby metodycznie rezygnować z nich w procesie badawczym, aby za ich pomocą nie pogłębiać i nie rozszerzać szczegółowych problemów, aby nie traktować ich razem z innymi czynnikami jako „spoiwą całość organicznie związanych zjawisk“.

Oto jest podstawowy teoretyczny błąd autora.

Zakres tematyki i metody

Drugim błędem teoretycznych rozważań Nasza jest zasadnicza nieściśłość systematyczna w określeniu zakresu tematyki precyzowanej przez siebie ogólnej metody naukowej.

W zacytowanym przeze mnie na początku rozdziału ustępie, w którym Nasz stara się uzasadnić słuszność wyeliminowania z omawianej metody kryteriów ekonomiczno-społecznych w ogóle, pisze on, jakoby była ona „*metodą o charakterze technologicznym, analizującą rozwój narzędzia z punktu widzenia zasad mechaniki i fizyki*” (str. 15). I dalej mówi wielokrotnie tylko „*o narzędziu ludzkiej pracy*” (str. 15, 16), jakby w ogóle metody tej nie odnosił do innych, użytkowych dziedzin materialnej kultury i zacieśniał ją istotnie do granic technologicznej analizy rozwoju wyłącznie tylko narzędzi pracy.

W pierwszym natomiast zdaniu swojej rozprawy (str. 9) mówi ogólnie o „*interpretacji materiału archeologicznego*”, o „*rekonstrukcji wytworów*”, o „*materiale wykopaliskowym*”, o „*szeregach elementów kulturowych*”. W opisie kryteriów (str. 11—15) używa również ogólnych terminów „*zabytki*”, „*wytwory*”, a tylko wyjątkowo omawiając punkty kryteriów mogących dotyczyć wyłącznie narzędzi (np. „*analiza uszkodzeń roboczych*”, „*analiza wytworów wyprodukowanych przez określone narzędzia*”, str. 12), wspomina o narzędziach pracy. W ogólnie brzmiącej nazwie, nadanej przez siebie tej metodzie, Nasz nie zaznacza także żadnego tematowego zacieśnienia. Z powyższych wyrażań oraz z nazwy metody można wnioskować, że metodę badania archeologicznych i etnograficznych analogii odnosi autor jednak nie tylko do badania pierwotnych narzędzi pracy, ale w ogólności do badań z całego zasięgu pierwotnej kultury materialnej. W tym też szerokim sensie należy oczywiście pojmować zakres możliwości stosowania omawianej metody. Przypomnimy, że badania podobne mogą być i były stosowane także w jeszcze szerszym zakresie np. przy odtwarzaniu pierwotnej kultury psychicznej, organizacji społecznych, obyczajów itd. (Bachofen, Morgan, Engels).

W związku z tymi niepokrywającymi się określeniami, z nieściśłym wyznaczeniem zakresu zastosowania metody, narosły dalsze konsekwencje początkowego błędu.

Żarna wczesnodziejowe będące konkretnym tematem opracowania Nasza, jako narzędzia pracy należą do zespołu sił wytwórczych, które we wzajemnym genetyczno-przyczynowym związku ze stosunkami leżą głębiej niż socjalne stosunki produkcyjne. „...Zmiany w produkcji i jej rozwój zaczynają się zawsze od zmian i rozwoju sił wytwórczych, a przede wszystkim od zmian i rozwoju narzędzi produkcji. Siły wytwórcze są przeto najbardziej ruchliwym i rewolucyjnym czynnikiem produkcji. Najpierw zmieniają się i rozwijają siły wytwór-

cze społeczeństwa, potem zaś, w *zależności* od tych zmian i *odpowiednio do nich* — zmieniają się stosunki produkcji między ludźmi, stosunki ekonomiczne ludzi”⁴⁹.

W zakresie swego konkretnego tematu, mianowicie opracowania narzędzi, autor miał istotnie mniej sposobności do stwierdzenia podczas procesu badawczego działania kryteriów społecznych niż to ma miejsce przy tematyce z dziedziny przedmiotów konsumpcyjnych i nadbudowy kulturowej, zależnej bezpośrednio od stosunków produkcyjnych. Autor zatem opracowując podstawowy przedmiot z dziedziny sił wytwórczych — narzędzia — mógł czuć się w pewnej mierze usprawiedliwiony, że omówienie związku rozwoju żaren z rozwojem stosunków społecznych przełożył na koniec rozprawy „*po odtworzeniu ewolucji konstrukcyjnej badanego wytworu*”. Nigdzie jednak nie dał do poznania, że wyróżnił tematykę sił wytwórczych od tematyki przedmiotów konsumpcyjnych i że uświadamiał sobie różną pozycję tych dwóch tematów w stosunku do całokształtu zjawisk socjalnych.

Z zestawienia cytatów oraz z nazwy nadanej metodzie wynika, że Nasz odnosi sprecyzowaną metodę raczej do całego zasięgu kultury materialnej. O ile zatem nawet przy badaniu sił wytwórczych, jak to poprze- nio już podkreśliłem, stosunki produkcyjne muszą być w całym zespole czynników metodyczni uwzględniane, o tyle absolutnie nie do pomyślenia jest żadna postępową metoda naukowa mająca pretensję do wszechstronności i możliwości zastosowania do całego zasięgu kultury materialnej — zarówno do narzędzi, jak i do przedmiotów użytkowych — która by z procesu badawczego programowo w ogóle eliminowała kryteria ekonomiczno-społeczne, kryteria stosunków produkcyjnych panujących między ludźmi współcześnie z powstawaniem i istnieniem badanych wytworów. To właśnie uczynił Nasz, pozornie uzasadnioną przez siebie eliminację kryteriów socjalnych przy procesie badania narzędzi przerzucił na ogólną metodę, na najszerszy zakres badań całokształtu kultury materialnej⁵⁰.

Zygzakowatą drogę teoretycznych rozważań autora na temat znaczenia i roli czynnika ekonomiczno-społecznego zreasumować można w sposób następujący:

Świadome mechanistyczne, technologiczne ujęcie przez autora tematu z zakresu narzędzi, czyli z zakresu sił wytwórczych, a następnie nieściśle określenie zasięgu tematowego precyzowanej przez siebie metody (nie wiadomo bowiem, czy obejmuje nią tylko narzędzia, czy także przedmioty użytkowe) — stworzyło pozor możliwości, by z metody naukowej obejmującej aktywnie całokształt kultury materialnej, programowo i celowo wyeliminować kryteria ekonomiczno-społeczne, których słuszność i ważność nie tylko stwierdził własnymi słowami, ale w końcowym ustępie swojej monograficznej rozprawy poglądowo unaoczniał wynikami.

Wysunąłem zasadnicze zastrzeżenia zarówno co do nazwy nadanej przez Nasza użytej przez niego metodzie, jak i co do sformułowania oraz systematyki kryteriów metody. Niemniej pragnę podkreślić raz jeszcze, że w teoretycznych rozważaniach Nasza znajduje się wiele cennych fachowych uwag, zwłaszcza techniczno-metodologicznych, dotyczących opracowanego przez niego tematu. Specjalnie instruktywne jest przedstawienie poszczególnych etapów jego laboratoryjnej pracy (str. 16). Wszystkie te uwagi mogą być konkretnym i szczegółowym drogowskazem w procesie badań nad innymi narzędziami pracy.

Jeżeli zaś chodzi o merytoryczną stronę rozprawy Nasza *Żarna wczesnodziejowe*, to przez swoje bezspornie bardzo cenne konkretne wyniki może ona być nowym dowodem płodności metody analogii archeologicznych, historycznych i etnograficznych w zakresie badania i studiów nad dziejami kultury materialnej.

⁴⁹ J. Stalin, *O materializmie dialektycznym i historycznym*, jw., str. 31.

⁵⁰ Mojej rozprawy *Praformy mebli...* jw., opublikowanej przez to samo wydawnictwo o dwa lata wcześniej, autor widocznie nie znał, gdyż miałby sposobność zacytować z naszej literatury najświeższy przykład zastosowania metody, propagowanej przez niego z dużym przekonaniem praktycznie i teoretycznie. Tematowa praca moja dotyczy przedmiotów ściśle użytkowych, przy których badaniu kryterium społeczne jest nie do omińnięcia, zatem uwzględnienie jej uchroniłoby może w sposób bardziej widoczny od pomyłki wyeliminowania kryterium społecznego z kryteriów precyzowanej przez siebie metody ogólnej.

РЕЗЮМЕ

Этот метод, в применении к употреблению археологии называемый сокращенно „этнографическим методом в археологии“¹ — точнее всего характеризует однозначное название: „Метод исследования археологических, этнографических и исторических аналогий“. Это название выражает, во-первых, самую суть исследовательского процесса, во-вторых, формулирует внутреннее содержание этого метода так, что он может быть применен, не только археологом, но также в этнографических исследованиях, равно как в изучении так называемых „исторических“ эпох.

Выделение особых групп критериев является схематизацией, которая — хотя и не может установить точных границ между критериями — однако выявляет и уточняет некоторые определенные точки опоры для научных исследований².

КРИТЕРИИ МЕТОДА В ПРИМЕНЕНИИ К АРХЕОЛОГИЧЕСКИМ ИССЛЕДОВАНИЯМ

А. Критерии предметного характера

Обсуждаемый метод исследований основан главным образом на группах предметных критериев. Из этих критериев в первую очередь делаем выводы о непосредственных признаках предмета, Они определяют: 1) форму предмета — или его морфологию, 2) материал и способ изготовления предмета — или его технологию, а также 3) непосредственную функцию предмета. Выводы из предметных критериев, применяемых к археологическим памятникам, так как и к подобным этнографическим и историческим памятникам, составляют не только описательный материал, но также исходный материал для дальнейших выводов, имеющих более широкий, исторический характер.

1. Предметные археологические критерии. Основанием изучения археологического памятника является морфологический критерий, т. е. аналитическое описание формы памятника. При его помощи можем достичь высших ступеней формального анализа, типологических разрядов.

К области предметных критериев принадлежит еще технологический анализ, т. е. анализ материала, а также процесса изготовления предмета. Он пополняет основное морфологическое описание памятника, служит разъяснением возникновения формы предмета, разъяснением зависимости формы от развития производительных сил, от орудий, человека и его трудовой опытности.

Если применяем технологический критерий в полном контексте с условиями возникновения и существования предмета, то он выступает за пределы точно предметных критериев и сочетается с критериями исторического характера, критериями геофизическими, социально-экономическими, а также хронологическими.

В функциональном³ назначении исследуемого предмета отличаем прежде всего его начальную, манипуляционно-функциональную — значит непосредственно-потребительную

¹ Некоторые авторы употребляют еще более общее название: „сравнительный метод“ напр. К. Н. Friesen, *Grundfragen der Urgeschichte*, Hannover 1928. Но это название несответственное, так как каждый синтетический научный метод является по своей сущности — „сравнительным“; следовательно это прилагательное надо употреблять только вместе со специфицирующим определением.

² Автор применил этот метод в своей работе: *Praformy mebli na obszarze Europy*, (Праформы мебели на территории Европы). „Archeologia“ 1947, t. I.

³ Определение „функциональный“ употребляю в отличие от определения „функциональный“ — чтобы подчеркнуть, что оно не имеет ничего общего с проблематикой т. н. „функционализма“.

роль, а у предмета — орудия труда — его специальную технически — производительную роль. Но всякая посредственная, дальнейшая функциональная роль предмета, насколько она входит уже в область общественной жизни, (напр. роль предмета связанного с определенным классом общества, идеологическая роль и т. п.) подлежит историческому социальному критерию. Другие сравнительные критерии исторического характера, могут облегчить интерпретацию непосредственной либо посредственной функциональной роли памятника.

Вышеупомянутые критерии должны применяться совокупно; они исчерпывают предметную характеристику предмета.

2. Критерии предметных археологических аналогий. Специальную роль в обсуждаемом методе играют сравнительные археологические памятники не только принадлежащие к числу одной и той же группы памятников, но также археологические аналогии происходящие из отдаленных территорий и разных периодов исторического характера.

Эти аналогии могут возникать вследствие двух основных групп факторов:

1. Они могут возникать независимо одна от другой, вследствие удовлетворения тех же потребностей в аналогических или приближенных условиях и бытовых отношениях, вследствие подобного этапа развития техники, употребления того же или сродного материала — при принятом правильном положении об основной общности человеческой психофизиологии. Действие этой группы факторов рассматривает так называемый в гуманитарных науках закон конвергенции. Такие аналогии представляют нам некоторые этапы развития форм в зависимости от этапов развития техники и общественных отношений.

2. Эти аналогии могут возникать в зависимости одна от другой, на фоне генетического родства, вследствие распространения известных форм, материалов, техник, функциональных назначений, — путем торговых и всяких других миграций форм. В таких случаях аналогии пополняют картину взаимных культурных отношений разных районов.

3. Критерии предметных этнографических аналогий являются специфической чертой обсуждаемого метода в археологии. Они опираются на исследовании современных народных предметов, схожих по форме, материалу и функции с изучаемыми археологическими памятниками.

На основании аналогии признаков этнографических и археологических памятников определяем самое важное конкретное понятие обсуждаемого метода, понятие архаического реликта. Тем больше архаических реликтов сохраняется на какой-нибудь территории, чем примитивнее культура. Тем не менее очень старые реликты встречаются также в народных культурах высокоцивилизованных наций, особенно в средах расположенных в стороне от главных путей сообщения.

Нормальные явления составляют факты заимствования развитых форм отставшими средами от более выдвинувшихся сред, угнетенными в общественном отношении классами — от привилегированных классов, результатом чего является так называемое вторичное примитивизирование форм. Однако, если у нас нет достаточных доказательств такого влияния, то сопоставление археологического памятника с этнографическим памятником, аналогичным по форме, материалу, а возможно и по функции, дает нам право поставить вопрос, не стоим ли мы перед архаическим реликтом. Выводы приобретают тем больше убедительности, чем сильнее они могут быть поддержаны связывающими их историческими аналогиями.

Памятник, определенный как реликт, — при применении всестороннего критицизма, обоснованного его долговременной традицией и связанной с этим возможностью вторичных видоизменений, — может быть при дальнейших исследованиях и выводах рассматриваем в некотором смысле наряду с иногда скудно сохранившимся автентичным археологическим материалом.

Этнографические аналогии могут выполнять свою роль в некоторых областях в процессе реконструкции первобытных предметов. а) В применении к дефективному или только фрагментарно сохранившемуся археологическому материалу. б) В применении к сохранившимся единственно изображениям или описаниям данного предмета. в) В случае неясности функциональной роли археологического предмета. г) В случае недостаточного в количественном отношении археологического материала, — богатый в этом отношении материал реликтов может служить указанием степени распространения данного предмета в первобытных временах.

Также этнографические аналогии, происходящие даже из очень отдаленных территорий, могут неоднократно выполнять вышеуказанную роль при реконструкциях и интерпретациях археологических памятников. Эти аналогии могут быть вызваны независимо от себя по закону конвергенции, или в зависимости друг от друга, на базе генетического родства.

Критерии этнографо-археологических аналогий, составляющие самую сущность обсуждаемого метода, имеют значение так для предметных реконструкций, как и для исторических выводов. Они могут гипотетически пополнять огромные пробелы в картине первобытной жизни человечества.

4. Критерии предметных исторических аналогий. В обсуждаемом методе специальное значение приобретают материальные памятники, в точном смысле „исторические“ — значит точнее датированные, имеющие некоторую аналогию к исследуемым археологическим памятникам, особенно если они могут быть поставлены наряду с этнографическими аналогиями. В таких случаях исторические памятники являются хронологическим помостом, связывающим археологические формы с этнографическими, — делают более правдоподобной органическую, эволюционную связь между данными формами, подтверждают действительно реликтовый характер соответствующих этнографических форм.

Также описательные источники, историографические или литературные упоминания о данных предметах служат пополнением предметного представления исследуемых археологических памятников. Но использование их в качестве хронологических точек опоры лежит уже в области особого хронологического критерия.

* * *

На основании обсуждаемого комплекса основных предметных критериев делаем выводы в области отдельных памятников, а также сравнительные выводы в более широком объеме. Эти предметные выводы создают исходные для применения критериев в широком смысле слова исторических, служащих для определения позиции памятника в процессе развития, человеческого общества в пространстве и во времени.

В. Критерии исторического характера

На первом месте следует поставить группу ближайшую к предметным критериям:

5. Географические критерии. Они определяют и дают характеристику прежде всего пределов территории, на которой можно установить местонахождение исследуемых археологических, а также сравнительных этнографических и исторических памятников, указывают поскольку территория насыщена памятниками, связывают типологические ряды с определенной территорией. Точное географическое размещение находок дает картографический метод.

Географический критерий может характеризовать в общем смысле также геофизическую среду, соответствующую возникновению известных форм и предметов. К этому критерию принадлежит локализация происхождения сырья, которое было употреблено для изготовления исследуемого предмета. Определение полного комплекса геофизических условий важно для всяких предметных анализов.

В область географических критериев входит в некотором отношении т. н. топологическое положение предметов.

Географические критерии тесно связаны особенно с технологическими, социально-экономическими, а также со вспомогательными критериями гипотетических условий жизни и человеческих потребностей на данной территории и в данной эпохе.

На основании аналогии геофизических сходств, а с другой стороны на основании совпадения или же взаимоотношения географических расположений археологических, этнографических, и исторических памятников — можно в пределах обсуждаемого метода делать соответствующие выводы об условиях конвергенционного возникновения и существования форм или об их возможных исторических связях.

6. Хронологические критерии. В этой группе можно различить три основные рода критериев:

а) Положение находок (стратиграфия, а также так называемый критерий комплексов) является для археологических памятников мерилем их хронологии.

б) Критерии технологической хронологии археологических памятников или реликтов можно основать на анализе первичности либо вторичности морфолого-технологических признаков. В данном эволюционном ряду формы в морфологическом, а прежде всего в технологическом отношении более примитивные, при отсутствии признаков вторичной примитивизации, оказываются в общем в хронологическом отношении вероятно более ранними или младшими в эволюционном отношении. Если знаем геофизические условия, а также эволюцию производительных сил данного района, то такой технологический анализ является конкретным основанием для установления приблизительной хронологии.

Критерий технологической хронологии вместе со вспомогательными в этих случаях социальными критериями, а также с критериями гипотетических потребностей, может быть главным фактором при определении первой относительной хронологической даты возникновения и развития предмета, может составить основание для реконструкции генезиса предмета.

В область географических критериев входят как отдельная подгруппа критерии состояния сохранности структурных изменений, которые произошли в предмете вследствие продолжительного пребывания в известных условиях (степень механической сработанности, патина, химические превращения⁴ и т. п.) могут быть основанием для приблизительной датировки.

в) Критерии исторической в точном смысле хронологии. Такими считаем в первую очередь историографические источники, определяющие абсолютную хронологию исследуемого предмета. Также связь памятника с определенным историческим событием или личностью может послужить верной точкой опоры для исторической датировки. Литературные источники и мифы, — в зависимости от того, в какой степени они могут быть датированы в пределах известной эпохи, — являются основанием для более менее приблизительной датировки предмета. Равным образом социальные критерии могут служить указанием для приблизительной исторической хронологии, если памятник имеет ясную связь с каким-либо подтвержденным этапом общественного развития.

С другой стороны мы можем также принять в качестве критерия исторической хронологии всякие материальные памятники предметно аналогичные исследуемым памятникам или находящиеся в связи с ними, или такие же изображения исследуемых предметов, — насколько они хотя бы приблизительно на каком-нибудь основании исторически датированы.

⁴ Напр. новейший метод исследования изменений состава радиоактивного углерода.

Группа хронологических критериев строит из исследуемых археологических, этнографических и исторических памятников хронологические ряды, а в случаях правдоподобия их эволюционной связи — также эволюционные ряды.

7. Социально-экономические критерии имеют — подобно предметным — тройное применение. С их помощью исследуем:

а) Морфологическую, а также — б) технологическую сторону памятника. Эти критерии объясняют всякие формальные элементы в зависимости от этапа хозяйственного и культурного развития общественной среды, в которой возник исследуемый предмет. При помощи этих критериев исследуем каким общественным слоем или классом был изготовлен данный предмет, а также для употребления какого слоя или класса был он предназначен, и какие были факторы, которые определили характерные черты изготовляемого для них предмета. Эти критерии позволяют избежать ошибок приписывания архаичности формам, примитивность которых является лишь результатом того, что они были изготовлены классом и для класса в экономическом отношении слабого. По отношению к предметам роскоши для верхних слоев общества принимаем во внимание более сложный процесс возникновения изделий.

в) При помощи социальных критериев исследуем третью, т. е. функциональную сторону памятника, следовательно прежде всего элементарную, непосредственно-манипуляционную употребительность предмета на фоне определенного общественного слоя или класса. Если предмет был орудием труда, рассматриваем его общественную производительную функцию и квалифицируем эту продукцию. Если предмет был только потребительным, рассматриваем его общественную потребительскую функцию. Особенно важным процессом является констатирование при помощи этих критериев всяких наиболее посредственных социальных функций предмета, как служение определенным отношениям и учреждениям, идеологии, представительству, всякого рода пропаганде, напр. религиозной и т. п. На этапе классовых строев эти критерии констатируют возможную более или менее выразительную роль предмета в борьбе классов.

Предметы материальной культуры делятся на две основные группы: предметы служащие для продукции и распределения или орудия труда⁵ — и предметы служащие для потребления. Отношение социального критерия к обоим этим группам не совсем одинаково. При исследованиях орудий труда следует принимать во внимание не только факт, что общественные отношения участвуют в их развитии, но также, а даже прежде всего факт, что орудия труда, как один из трех факторов производительных сил, являются основой и причиной перемен, наступающих в социально-экономических отношениях. Но предметы непосредственно потребительные только посредственным путем влияют вторично на базу, на которой они возникли.

Применение социальных критериев становится тем меньше, чем более ранние эпохи изучаем; оно растет параллельно возрастной структурной дифференциации исследуемых эпох. Применение этих критериев становится тем меньше, чем уже предмет исследуемой темы, но оно растет по мере расширения предмета исследуемой темы.

Если знаем этапы социального развития данной группы населения, то социальный критерий является также основанием для определения приблизительной исторической хронологии памятников и может помочь при гипотетическом воспроизведении генезиса предмета.

Обсуждаемый метод наставлен специально на сравнение аналогий социального положения памятников исследуемых археологией — с общественной ролью предметно-аналогических этнографических и исторических предметов. На основании этих сравнений

⁵ Орудия служащие в процессах распределения, это прежде всего средства сообщения, а также всякие материальные средства, которыми пользуется торговля и распределительная сеть.

можно неоднократно делать выводы о конкретной, точной позиции и роли исследуемого памятника в совокупности общественной культуры данной территории и эпохи.

*
*
*

Применение вышеизложенных семи важнейших групп критериев, четырех предметных и трех исторических, исчерпывает в основном обсуждаемый метод. В вышеизложенном ансамбле критериев заключаются основные критерии научного описания материальных предметов. А именно:

А. Три группы предметных критериев: 1. морфологические критерии, 2. технологические критерии, 3. функциональные критерии:

В. Три группы исторических критериев: 4. географические критерии, 5. хронологические критерии, 6. экономическо-социальные критерии.

Предметные критерии становятся базис формалистического, типологического описания. Использование исторических критериев превращает это формалистическое описание, вполне научное описание.

В качестве вспомогательных критериев можно указать следующие критерии, применяемые впрочем в каждом археологическом методе:

В. Вспомогательные критерии

Лингвистический критерий, который — на основании названия технологического процесса возникновения предмета, названия предмета и его частей, названия его потребительной, а возможно и производительной функции — так непосредственно, как и при посредстве сравнительных языковедческих исследований — может иногда помочь сделать выводы, имеющие неоднократно большое значение.

Критерий гипотетических условий и потребностей первобытного человека тоже может применяться в качестве вспомогательного критерия при воспроизведении функции, технологии, а отчасти и формы некоторых предметов. Этот критерий по своему существу должен быть в некоторой степени спекулятивным; однако он укрепляется пропорционально количеству конкретных признаков, на которых опирается. Без этого критерия нельзя обойтись при гипотетических реконструкциях генезиса самых давних форм и наиболее первобытных функций предметов. При изучении вышеразвитых культур он сливается с исследованием функциональной стороны памятников в пределах социальной дифференциации населения.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА В ИЗУЧЕНИИ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ

Теоретическая мотивировка правильности обсуждаемого метода опирается на подтвержденных прогрессивной наукой отличительных чертах развития человечества, главным образом на той черте, что развитие человеческой культуры, при всей своей специфике в широких границах времени и пространства, в аналогичных условиях происходит в своем основном течении правильно, согласно доступным для нашего познания законам развития.

Этот метод, благодаря своему широкому охвату сравнения, дает возможность синтетических выводов, формирования законов развития и т. п. основных познавательных достижений. Однако, по тем же причинам, недостаточно обоснованные сочетания формальных аналогий могут легко привести к недостаточно обоснованным заключениям. Поэтому, сознавая необходимость роли пробабиллизма в гуманитарных науках, добросовестность и научный критицизм обязывают обозначать степень правдоподобия, гипотетичность выводов, построенных при помощи этого метода.

Однако применение этого метода является незаменимым особенно при изучении тех предметов первобытной материальной культуры, которые были изготовлены из непрочных материалов, следовательно при воспроизведении форм и потребительных функций

первобытной утвари, мебели, деревянного, тростникового, земляного строительства, тканей, одежды и т. п.

Обсуждаемый вид научного метода выполняет свою роль скорее в тех областях материальной культуры, историческое развитие которых протекает медленно. Он не находит применения, или может быть применен только в незначительной степени при исследовании тех областей, историческое развитие которых ускорено, и так при исследовании изделий промышленной продукции, а также — элитарных изделий.

В прошлом столетии в очень широких размерах использовывались в гуманитарных науках аналогии современных этнографических и фольклорных, в особенности экзотических явлений — с материалами, которые давала археология и история⁶.

Следует подчеркнуть, что уже первые классики марксизма включили всесторонний и систематический сравнительный метод разработки и реконструкции первобытной истории в область методики. Энгельс применял его в большом масштабе.

Добычи науки XIX столетия, равным образом как и новейшие достижения науки о первобытных культурах доказывают, что применение обсуждаемого метода дало и может дать значительные конкретные результаты, а иногда открыть широкие познавательные перспективы.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА В ИЗУЧЕНИИ ЭТНОГРАФИИ И „ИСТОРИЧЕСКИХ“ ЭПОХ

Метод сравнивания археологических, этнографических и исторических аналогий, изложенный выше в своем наиболее успешном применении т. е. в археологии, может быть также успешно использован этнографами как „сравнительный археолого-исторический метод в этнографии“. В виду обилия фактов, какими оперирует этнография, представленная форма этого метода может для этнографа играть скорее вспомогательную роль и то только относительно некоторых вопросов, особенно напр. генетических или вопросов развития. В представленной форме этого метода первые три группы его критериев следует соответственно приспособить, причем как специфические для этого метода выдвинутся „критерии предметных археологических аналогий“.

Наконец третьим возможным вариантом обсуждаемого метода — после соответственной перестановки критериев — является применение его в качестве вспомогательного метода в исследованиях по вопросам т. н. исторических эпох, т. е. как „сравнительного, археолого-этнографического метода в истории“.

* * *

В приложении автор полемизирует с А. Нашем, который в последнее время обработал систематику обсуждаемого метода (*Żarna wszechświatowej — Древнейшие зерна*. Варшава — Вроцлав 1950. Раздел 1. „Метод палеоэтнографических реконструкций в археологии“). Автор уточняет свои возражения так относительно названия данного метода Нашем, как и некоторых формулировок, а также систематики критериев — подчеркивая ценность технически-методологических замечаний, содержащихся в этом научном труде.

⁶ Принятый на западе термин „доисторически-этнографические параллели“ может употребляться только для определения возможных результатов этого метода. Понятие „параллельности“ явлений не заключает в себе понятия сходства предметных признаков этих явлений, оно вернее определяет сходство их развития во времени и сходство их положения.

Обсуждаемый метод в процессе своих исследований исходит из констатирования неких предметных признаков этнографического явления, признаков его формы, технологии или функции — схожих, „аналогичных“ с признаками археологического явления. Лишь только в результате исследований оба явления могут быть признаны „параллельными“ по положению. Но не результаты, а исходные позиции и дальнейший путь характеризуют метод и поэтому в названии метода я употребляю термин „аналогии“.

RÉSUMÉ

Cette méthode qui, en archéologie, porte le nom abrégé de „méthode ethnographique”¹ est particulièrement bien caractérisée par son synonyme: „Méthode de l'étude des analogies archéologiques, ethnographiques et historiques”. Cette dénomination exprime: premièrement, la nature des processus des recherches, secondement, elle formule le contenu de cette méthode de façon à ce qu'elle puisse servir non seulement aux recherches archéologiques, mais aussi aux recherches ethnographiques et à celles des époques, dites „historiques”.

La répartition des groupes particuliers de critères est une schématisation qui, tout en ne pouvant fixer des limites précises entre les critères, fait pourtant apparaître et précise certains points d'appui bien déterminés pour le processus des recherches².

CRITÈRES DE LA MÉTHODE APPLIQUÉS AUX RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

A. Critères concernant l'objet

La méthode de recherches en question est basée avant tout sur les groupes de critères ayant un rapport strict à l'objet. De ces critères, nous pouvons tirer en premier lieu des conclusions sur les caractères directs de l'objet. Elles déterminent: 1) la forme de l'objet, autrement dit sa morphologie, 2) les matériaux et le mode d'exécution de l'objet, autrement dit sa technologie; ainsi que 3) la fonction directe, élémentaire de l'objet. Les conclusions tirées des critères concernant l'objet, appliquées aux objets archéologiques, ainsi qu'aux ethnographiques et historiques similaires — constituent non seulement des matériaux descriptifs, mais aussi des matériaux comparatifs, permettant de tirer des conclusions ultérieures ayant un caractère plus large, un caractère historique.

1. Critères archéologiques concernant l'objet. Le critère morphologique, c'est-à-dire la description analytique de la forme du spécimen est la base des recherches sur les objets archéologiques. Par ce critère nous pouvons éventuellement atteindre un degré plus élevé dans l'analyse formelle, les classements typologiques.

L'étude technologique, c'est-à-dire l'analyse des matériaux et du processus de production de l'objet, fait aussi partie du domaine de ces critères. Elle complète la description morphologique de l'objet, elle permet d'expliquer l'origine de la forme de l'objet, d'expliquer la dépendance de sa forme du progrès des forces productrices, des instruments, de l'homme et de son expérience dans le travail.

Lorsque nous appliquons le critère technologique en plein contexte avec les conditions de la création et de l'existence de l'objet, celui-là dépasse les critères ayant un rapport strict à l'objet et se joint aux critères de caractère historique, ainsi qu'aux critères géophysiques, économiques-sociaux et chronologiques.

Dans la destination fonctionnelle du spécimen examiné on distingue en premier lieu son rôle élémentaire manipulateur-fonctionnel, c. à d. directement-usager et lorsque l'objet est un instrument de travail — son rôle particulier technique-productif. Par contre, tout rôle fonctionnel indirect de l'objet, en tant qu'il entre dans la sphère de la vie sociale, (p. ex. rôle lié à une certaine classe sociale, rôle idéologique etc...) est soumis à un critère historique social. D'autres critères comparatifs de caractère historique peuvent faciliter l'interprétation du rôle fonctionnel direct ou indirect de l'objet archéologique.

Les critères précités doivent évidemment être appliqués conjointement; ils épuisent la caractéristique matérielle des objets archéologiques.

2. Critères des analogies archéologiques concernant l'objet. Dans la méthode en question un rôle particulier jouent non seulement les objets archéologiques comparatifs appartenant au

¹ Certains auteurs emploient aussi une dénomination plus générale encore, soit: „méthode comparative” (p. ex. K. H. Friesen, *Grundfragen der Urgeschichte*, Hannover 1928). Cette dénomination est impropre car au fond chaque méthode scientifique visant la synthèse est une méthode comparative; il faut donc employer cet adjectif en lui adjoignant d'autres, le spécifiant.

² L'auteur s'est servi de cette méthode dans son ouvrage intitulé *Praformy mebli na obszarze Europy (Formes primitives de meubles sur le territoire de l'Europe)*, „Archeologia”, 1947. t. I.

même groupe des antiquités, mais aussi les analogies archéologiques provenant de territoires éloignés et appartenant aux différentes époques. L'étude de ces spécimens peut surtout permettre de tirer des conclusions de caractère historique.

Ces analogies peuvent naître à la suite de deux groupes fondamentaux de facteurs:

a) elles peuvent se former indépendamment les unes des autres, par suite de la satisfaction des mêmes besoins dans des conditions et rapports d'existence analogues ou rapprochés, dans un stade similaire du progrès de la technique, par l'emploi des mêmes matériaux ou des matériaux apparentés — en raison du juste principe fondamental de la communauté de la psychophysiologie humaine. L'activité de ce groupe d'éléments est déterminée dans les humanités par la loi dite de convergence. Grâce à ces analogies nous nous rendons compte de certains stades du développement des formes dépendant des stades du développement de la technique et des rapports de production.

b) Ces analogies peuvent naître en dépendance les unes des autres sur une base de parenté génétique, par suite de la diffusion de certaines formes, des matériaux, des techniques, des destinations fonctionnelles par la voie de contacts commerciaux et par celle de toutes autres migrations des formes. Dans ces cas-là les analogies complètent le tableau des rapports réciproques entre les cultures de différents territoires.

3. Les critères des analogies ethnographiques concernant l'objet constituent un trait spécifique de la méthode en question en archéologie. Ils s'appuient sur l'étude des objets populaires contemporains, semblables par la forme, les matériaux et la fonction aux objets archéologiques examinés.

À la base de l'analogie des traits caractéristiques des objets ethnographiques et archéologiques, nous établissons la principale notion concrète de la méthode en question, la notion du „relict" archaïque. Plus la culture d'un territoire est primitive dans son développement, plus nombreux sont ses „relicts" archaïques. Néanmoins on rencontre des „relicts" très anciens dans les cultures populaires des peuples extrêmement civilisés, surtout dans les milieux éloignés des voies principales de contact.

Habituellement les milieux plus avancés dans leur développement, les classes sociales privilégiées transmettent aux milieux arriérés, aux classes discriminées, les formes développées; il en résulte une primitivisation secondaire des formes. Si toutefois nous n'avons pas de preuves suffisantes d'une telle influence, la comparaison d'une antiquité archéologique et d'un objet ethnographique analogues par la forme, les matériaux et la fonction nous autorise à poser le problème de l'existence d'un „relict" archaïque. Plus cette conclusion peut être appuyée par des analogies historiques, plus elle devient certaine.

L'objet reconnu comme „relict", après une appréciation faite avec tout le criticisme possible justifié par sa longue tradition et les changements secondaires qui en peuvent dériver — peut, dans les études et conclusions ultérieures être traité, en un certain sens, sur le même rang que les matériaux authentiques archéologiques, souvent peu nombreux.

Les critères des analogies ethnographiques peuvent remplir leur rôle dans le processus de la reconstruction des objets primitifs: a) lorsque le matériel archéologique est endommagé ou conservé partiellement; b) lorsque ne subsistent que des images ou éventuellement des descriptions de l'objet; c) lorsque le rôle fonctionnel de l'antiquité archéologique n'est pas bien clair; d) lorsque la quantité des matériaux archéologiques est insuffisante, de nombreux matériaux „relicts" peuvent fournir des indications montrant à quel point l'objet donné était répandu dans les temps primitifs.

Aussi les analogies ethnographiques provenant des territoires même considérablement éloignés peuvent souvent jouer ce rôle dans les reconstructions et les interprétations des antiquités archéologiques. Ces analogies peuvent être provoquées en vertu de la loi de convergence indépendamment ou en dépendance les unes des autres, sur la base de parenté génétique.

Les critères des analogies ethnographiques et archéologiques constituent la quintessence de la méthode en question et sont d'une grande importance dans la reconstruction formelle des objets, ainsi que dans les conclusions historiques. Elles peuvent combler hypothétiquement les énormes lacunes qui subsistent dans le tableau de la vie primitive de l'humanité.

4. Critères des analogies historiques concernant l'objet. Dans la méthode considérée, les objets matériels, „historiques" au sens étroit du mot, c'est-à-dire datés d'une manière plus précise et ayant certaines tangentes avec les antiquités archéologiques examinées, surtout si elles peuvent être classées

au même rang que les analogies ethnographiques, —ont une importance particulière des objets historiques. Elles servent alors de lien chronologique, unissant les formes archéologiques et ethnographiques et rendant probables les liens organiques dans le développement des formes, elles attestent le caractère réellement de „relict” des formes ethnographiques correspondantes.

Ce sont aussi les sources descriptives, les mentions historiographiques ou littéraires concernant les objets en question qui servent à compléter l'image formelle des antiquités archéologiques examinées. Par contre, leur utilisation comme points d'appui chronologiques, fait partie d'un autre critère chronologique.

* * *

De l'application de l'ensemble considéré de critères fondamentaux concernant l'objet on tire des conclusions quant aux antiquités respectives, ainsi que des conclusions comparatives dans des domaines plus larges. Ces conclusions servent de points de départ pour l'application de critères historiques dans le sens large du mot et servent à localiser les antiquités dans le processus de développement de la société humaine dans l'espace et le temps.

B. Critères de caractère historique

En tant que premier groupe, il convient de nommer les critères les plus rapprochés des critères concernant l'objet.

5. Critères géographiques. Ils déterminent et caractérisent, en premier lieu, l'étendue du territoire où l'on peut localiser les antiquités archéologiques, ainsi que les objets ethnographiques et historiques comparatifs, ils montrent à quel point le terrain est saturé des objets, ils rattachent les classes typologiques à un territoire déterminé. C'est la méthode cartographique qui fournit une stricte répartition géographique des fouilles.

Le critère géographique peut aussi caractériser, dans un sens général, le milieu géophysique propre à la naissance de certaines formes et d'objets. La localisation de la provenance des matières premières employées pour la production du spécimen analysé entre aussi dans le cadre de ce critère. La définition de l'ensemble des conditions géophysiques est importante pour toute analyse ayant rapport à l'objet.

Dans la sphère des critères géographiques entre aussi dans un certain degré le placement des objets dans les limites plus étroites du terrain c. à d. la situation topologique.

Les critères géographiques sont étroitement liés surtout avec les critères technologiques, économiques-sociaux, ainsi qu'avec le critère auxiliaire des conditions hypothétiques de vie et des besoins de l'homme dans un territoire et à une époque donnée.

Dans le cadre de la méthode considérée, on peut tirer des conclusions concernant les conditions de naissance et d'existence convergente des formes ou de leurs liens historiques éventuels en prenant en considération d'une part des analogies, des conditions topologiques et géophysiques et de l'autre, l'identité ou des relations réciproques entre les domaines géographiques des objets archéologiques, ethnographiques et historiques.

6. Critères chronologiques. Dans ce groupe, on peut distinguer trois genres de critères:

a) La situation des fouilles (stratigraphie, ainsi que le critère dit des ensembles) est pour les recherches archéologiques un indicateur de chronologie.

b) Les critères de chronologie technologique des antiquités archéologiques ou des „relicts” peuvent être basés sur l'analyse des traits morphologiques et technologiques primaires ou secondaires. Dans un ordre de développement donné, les formes morphologiquement et surtout technologiquement plus primitives, s'il n'y a pas d'indices d'une primitivisation secondaire, sont en général plus anciennes ou plus récentes dans leur développement. Si nous connaissons les conditions géophysiques et l'évolution des forces productrices d'un territoire donné notre analyse technologique sert de base concrète pour établir une chronologie approximative.

Le critère de chronologie technologique rattaché aux critères auxiliaires sociaux et aux critères des besoins hypothétiques peut dans ces cas-là constituer le principal facteur permettant d'établir la première date chronologique relative de la naissance et du développement de l'objet, ainsi que de servir de base à la reconstruction de la genèse de l'objet.

Dans la sphère des critères de chronologie technologique entrent comme un sous-groupe les critères de l'état de conservation, des changements structuraux causés par un séjour prolongé dans certaines conditions (degré de l'usure mécanique, patine, transformations chimiques³ etc...) peuvent aider à fixer une date approximative.

c) Les critères de chronologie historique (au sens plus étroit du mot). Nous considérons comme tels en premier lieu les sources historiographiques établissant la chronologie absolue de l'objet étudié. Les liens rattachant l'objet à un événement ou à un personnage historiques, peuvent servir de point d'appui pour l'établissement de la date historique. Les sources littéraires et les mythes³ selon qui'ils peuvent être datés dans le cadre d'une certaine époque, servent de base plus ou moins approximative pour dater l'objet. Les critères sociaux peuvent aussi fournir des directives pour indiquer une chronologie historique approximative si le spécimen a un rattachement évident avec un stade déterminé de développement social.

D'autre part, nous pouvons considérer comme critère de chronologie historique tous les objets matériels objectivement analogues aux objets étudiés ou étant en rapport avec eux, — s'ils sont au moins approximativement datés historiquement sur une base quelconque.

Le groupe de critères chronologiques établit l'ordre chronologique des objets archéologiques, ethnographiques et historiques, et en cas de vraisemblance de la continuité dans leur développement — l'ordre de développement.

7. Les critères économiques-sociaux ainsi que les critères concernant l'objet ont une triple application. À l'aide de ces critères on étudie:

a) le côté morphologique ainsi que — b) le côté technologique de l'objet. Ces critères expliquent tous les éléments formels selon le stade de développement économique et culturel du milieu social, dans lequel le spécimen étudié a été créé. À l'aide de ces critères nous étudions par quelle couche ou classe sociale l'objet a été produit, à l'usage de quelle couche ou classe sociale il était destiné, quels étaient les facteurs qui déterminaient les traits caractéristiques de l'objet produit pour elle. Ces critères aident d'éviter les fautes en attribuant un archaïsme aux formes dont le primitivisme ne résulte que du fait qu'elles ont été produites par une classe et pour une classe économiquement faible; pour les produits de luxe, destinés aux classes privilégiées de la société, nous prenons en considération le processus plus compliqué de la naissance des objets.

c) Au moyen des critères sociaux, on analyse le troisième côté c'est-à-dire le côté fonctionnel de l'objet, donc, en premier lieu, l'utilisation directe manipulatrice élémentaire de l'objet sur la base d'une couche ou classe sociale déterminée. Si l'objet a été un instrument de travail, on en analyse la fonction sociale productrice et on en qualifie cette production. Si l'objet n'était qu'un usager, on en analyse la fonction sociale de consommation. La constatation au moyen de ces critères de diverses fonctions sociales indirectes du spécimen des fonctions faisant déjà partie de la superstructure, telles que: services rendus à certaines institutions, à l'idéologie et à la représentation, à toute sorte de propagande p. ex. religieuse etc... — est un procédé particulièrement important. Dans le stade des sociétés de classes, ces critères établissent le rôle plus ou moins marquant du spécimen dans la lutte des classes.

Lorsque nous connaissons les stades du progrès social d'un groupe donné de la population, le critère social peut également servir de base pour établir la chronologie historique approximative des objets et peut aussi aider à la reconstruction hypothétique de la genèse de l'objet.

Les objets appartenant à la culture matérielle peuvent être divisés en deux groupes fondamentaux: objets servant à la production et au portage, c. à. d. les instruments du travail⁴ et objets servant à la consommation. Le critère social envisage différemment ces deux groupes. En examinant les instruments de travail on doit prendre en considération que non seulement les rapports sociaux influent sur leur développement, mais encore, et peut-être même avant tout, les instruments en tant qu'un des trois

³ Par ex. la nouvelle méthode révélatrice chimique d'examen du changement du contenu du charbon radioactif.

⁴ Les instruments qui servent dans les processus de portages avant tout les moyens de communication, ainsi que tous les moyens matériels utilisés dans le commerce et la distribution.

facteurs des forces productrices, — sont la base et la cause des changements qui se produisent dans les rapports économiques et sociaux. Par contre, les objets directement usagers n'ont qu'une influence indirecte et secondaire sur la base dont ils sont issus.

Plus l'époque que nous étudions est éloignée, plus l'application des critères sociaux est moindre; elle augmente parallèlement à la différenciation constitutionnelle des époques étudiées. Plus le thème examiné est objectivement restreint, plus l'application de ces critères est moindre; par contre, plus le sujet de nos recherches est vaste, plus elle augmente.

La méthode de comparaison considérée est particulièrement orientée vers l'étude des analogies entre la situation sociale des antiquités du domaine de l'archéologie et la situation sociale et le rôle des objets ethnographiques et historiques formellement analogues. On peut souvent tirer de ces comparaisons des conclusions sur la position concrète et exacte, ainsi que sur le rôle de l'antiquité examinée dans l'ensemble de la culture sociale du territoire et de l'époque donnée.

L'application des sept groupes principaux de critères décrits, c. à d. de quatre groupes concernant l'objet et de trois groupes de critères historiques épuise, en principe, la méthode considérée. Dans l'ensemble cité des critères sont renfermés les principaux critères qui peuvent servir de base pour description scientifique des objets matériels. Ce sont:

A. trois groupes de critères concernant l'objet: 1. critères morphologiques, 2. critères technologiques, 3) critères fonctionnels;

B. trois groupes de critères historiques: 4. critères géographiques, 5. critères chronologiques, 6. critères économiques-sociaux.

Les critères concernant l'objet forment la base pour une description formelle, évent. typologique; les critères historiques — celle pour une description scientifique en plein sens du mot.

En tant que critères auxiliaires, nous pouvons citer ceux, qui sont d'ailleurs appliqués dans chaque méthode archéologique.

C. Critères auxiliaires

Le critère linguistique peut parfois aider à tirer des conclusions, souvent importantes, de la dénomination du processus technologique de la production de l'objet, de la dénomination de l'objet ou de ses parties, de la dénomination de ses fonctions usagères et éventuellement productrices, il peut le faire directement ou par suite d'examen linguistiques comparatifs.

Le critère des conditions hypothétiques et des besoins vitaux de l'homme primitif peut servir de critère auxiliaire dans la reconstitution de la fonction, de la technologie et quelquefois même, de la forme de certains objets. Ce critère par sa nature doit être à un certain point spéculatif; il s'amplifie cependant proportionnellement à la quantité d'indices concrets sur lesquels il s'appuie. Il est indispensable dans les reconstructions hypothétiques de la genèse des plus anciennes formes et des fonctions les plus primitives des objets. À l'examen des cultures plus développées, il se confond avec l'étude du côté fonctionnel des antiquités dans le cadre de la différenciation sociale de la population.

APPLICATION DE LA MÉTHODE DANS L'ARCHÉOLOGIE

L'argumentation théorique de la justesse de la méthode discutée est basée sur les caractères du développement de l'humanité, constatés par la science progressiste surtout sur celui qui montre, que le progrès de la culture humaine, tout en étant spécifique dans l'étendue des temps et de lieux, s'opère normalement, dans son cours fondamental dans des conditions analogues, selon les lois de développement que nous parvenons à constater.

L'étendue de la sphère comparative de cette méthode ouvre une large voie aux conclusions synthétiques, à la formation des lois de développement et d'autres acquisitions perceptives fondamentales. Pour les mêmes raisons, cependant, si la combinaison d'analogies formelles n'est pas assez basée, elle peut facilement conduire aux conclusions insuffisamment motivées. C'est pourquoi, se rendant compte du rôle nécessaire de la probabilité dans les humanités, la conscience et le criticisme du chercheur l'obligent à indiquer le degré de vraisemblance et de probabilité des conclusions tirées au moyen de cette méthode.

Cependant, on ne peut utiliser aucune autre méthode, surtout dans les études des objets de culture matérielle primitive, dans le cas où ils étaient faits en matériaux périssables, donc dans la reconstruction des formes et des fonctions usagères de l'outillage, des meubles primitifs, de la construction en bois, en roseau, en terre, des tissus, des vêtements etc...

La variation considérée de la méthode de recherches scientifiques remplit plutôt son rôle dans l'examen des domaines de la culture matérielle soumis à un lent développement historique. Elle ne peut pas être appliquée, ou bien elle peut l'être à un degré insignifiant, aux domaines qui se développent historiquement d'une manière accélérée, c'est-à-dire à l'examen des spécimens plutôt industriels ou des produits réservés à l'usage de l'élite.

Depuis le siècle précédent, on a commencé dans les humanités à profiter sur une grande échelle des analogies des faits ethnographiques et folkloriques, en particulier exotiques, avec les matériaux que fournissaient l'archéologie et l'histoire⁵.

Il convient de relever qu'une méthode comparative systématique et multilatérale dans l'étude et la reconstruction de l'époque primitive, a été adoptée par les premiers classiques du marxisme; Engels en a largement usé. Les progrès de la science au XIX-ème siècle, ainsi que les derniers résultats obtenus par les sciences au sujet des cultures primitives prouvent que l'application de la dite méthode a donné et peut encore donner des résultats concrets et quelquefois même de larges perspectives scientifiques.

APPLICATION DE LA MÉTHODE DANS L'ETHNOGRAPHIE ET L'HISTOIRE

La méthode de l'étude des analogies archéologiques, ethnographiques et historiques envisagée ci-dessus dans son application la plus efficace, c'est-à-dire en archéologie, peut aussi être utilisée avec succès par les ethnographes comme „méthode comparative archéologique et historique en ethnographie”. Étant donné le grand nombre de faits dont l'ethnographie dispose, la forme de cette méthode, ne peut jouer pour l'ethnographe qu'un rôle plutôt auxiliaire et encore dans certains problèmes seulement, p. ex. dans les problèmes génétiques et évolutionnaires. Dans la forme de cette méthode, les trois premiers groupes de critères doivent être adaptés à bon escient, de plus il faut faire ressortir ce qui est spécifique pour cette méthode: „les critères des analogies archéologiques concernant l'objet”.

Enfin, la troisième variante possible de la méthode considérée, après une transposition propre de critères — c'est l'application de cette méthode auxiliaire aux recherches concernant les époques dites historiques, c. à d. comme méthode „comparative archéologique et ethnographique dans l'histoire”.

* * *

Dans l'annexe, l'auteur polémise avec A. Nasz, qui a dernièrement systématisé la méthode considérée (*Żarna wczesnodziejowe — Meubles primitives*, Warszawa—Wrocław 1950, I-ère partie, „Méthode de reconstructions paléoethnographiques en archéologie”). L'auteur précise ses restrictions à la dénomination de la méthode de A. Nasz, aux certaines formulations, ainsi qu'au système de critères relevant la valeur techno-méthodologique de remarques faites dans cet ouvrage.

⁵ On ne peut se servir du terme „parallèles préhistoriques-ethnographiques”, usité à l'Occident que pour définir les conclusions éventuelles de cette méthode. L'idée de „parallélisme” des phénomènes ne comprend pas celle de la ressemblance des traits matériels de ces phénomènes, elle définit plutôt la ressemblance de leur suite dans les temps et celle de leur situation.

Par contre, la dite méthode, dans le processus de ses recherches, commence par constater certains caractères matériels du phénomène ethnographique, caractères de la forme, de la technologie ou de la fonction, caractères qui ressemblent, qui sont analogues aux caractères du „phénomène archéologique”. Ce n'est que grâce au résultat des examens que les deux phénomènes peuvent être considérés comme parallèles dans leur situation. Ce ne sont pourtant pas les conclusions, mais seulement les points de départ et les chemins parcourus qui caractérisent de la méthode et c'est pour cela qu'on emploie ici le terme „analogies” dans la dénomination de la méthode.